

ZAPOMENUTÝ ŠPITÁL SV. ALŽBĚTY V BORU U TACHOVA A JEHO VÝSTAVBA V LETECH 1515–1518

... NEB POTOM BUOH VIE, KDY BYCHOM [SE] BISKUPA DOČKALI,
ABY JEJ POSVĚTIL

ROMAN LAVIČKA

Forgotten Saint Elisabeth's Hospital in Bor near Tachov and Its Construction during 1515–1518

... as only God knows when we would wait to see a bishop to consecrate it.

The study of archival sources, the building and its style features revealed unknown circumstances and the construction date of the hospital with a chapel in Bor near Tachov. It was built by Henry of Schwamberg († 1523) with the assistance of his nephew Christopher († 1534) between 1515 and 1518 on the site of an abandoned house on the way from the square to the castle. The discovery, or rather the identification of the consecration charter provided evidence that Bishop Martin Göschl consecrated the roughly completed hospital chapel with three altars on 22 August 1515 in honour of Saint Elisabeth of Thuringia, the patron of the poor and ill. The hospital opened to people in need in the spring of 1518 but the construction continued for several more years. The last known record about the hospital dates from 1522.

The chapel with a diamond vault and entrance portal proves that it was a response to the architecture of the adjacent castle that was rebuilt by Christopher of Schwamberg during 1510–1515 in the style influenced by Saxon architecture, especially the Albrechtsburg in Meissen. Furthermore, the same portal in the tower and the diamond vault in the chapel of the Kestřany fortress in South Bohemia, purchased by the Schwambergs in 1491, together with several written records help to date the fortress reconstruction to 1515–1520.

Keywords: Bor near Tachov – castle and hospital with Saint Elisabeth's Chapel – consecrating bishop Martin Göschl (1509–1526) – diamond vault – building development – Henry of Schwamberg († 1523), Christopher of Schwamberg († 1534) – Kestřany, fortress

Na základě studia archivních pramenů, stavby a jejich slohových znaků se podařilo odhalit neznámé okolnosti a dobu výstavby špitálu s kaplí v Boru u Tachova. Ten nechal zbudovat Jindřich ze Švamberka (†1523) za pomoci synovce Kryštofa (†1534) v letech 1515–1518 na místě opuštěného domu při cestě z náměstí ke hradu. Nalezení, respektive identifikace konsekrační listiny prokázala, že jen v hrubých obrysech dokončenou špitální kapli s třemi oltáři vysvětil pomocný biskup Martin Göschl 22. srpna 1515 ke cti sv. Alžběty Durynské, patronky chudých a nemocných. Špitál začal sloužit potřebným na jaře roku 1518, ale další úpravy probíhaly ještě několik let poté. Poslední známý odkaz ke špitálu pocházel z roku 1522.

Podoba kaple se sklípkovou klenbou a vstupním portálem dokazuje, že vznikla jako reakce na architekturu blízkého hradu, který přestavoval Kryštof ze Švamberka v letech 1510–1515 ve stylu ovlivněném saskou architekturou, zejména podobou Albrechtsburgu v Míšni. Stejný portál ve věži a sklípková klenba v kapli horní tvrze v jihočeských Kestřanech, kterou koupili Švamberkové roku 1491, pak dovoluje spolu s několika písemnými zmínkami přesvědčivě zařadit stavební úpravy tvrze až do období let 1515–1520.

Klíčová slova: Bor u Tachova – hrad a špitál s kaplí sv. Alžběty – světitel biskup Martin Göschl (1509–1526) – sklípková klenba – stavební vývoj – Jindřich ze Švamberka (†1523), Kryštof ze Švamberka (†1534) – Kestřany, tvrz

Po cestě z borského náměstí Republiky, od kostela sv. Mikuláše k hradu mineme v dnešní Ruské (kdysi Zámecké) ulici rozsáhlou budovu bývalého špitálu (čp. 289 a 290) a později i kláštera s ústřední kaplí v současnosti zasvěcenou sv. Janu Křtiteli. Stále přetrvávají nejasnosti o jeho stáří, původu a v několika posledních desetiletích i o budoucnosti, což dokládá neutěšený technický stav objektu, respektive vzhled fasády, kterou se obrací nejen k návštěvníkům, ale i obyvatelům města. Dosud ne zcela poznané archivní prameny a stavební rozbor kaple však ukazují, že se jedná o významnou stavbu v pozdně středověkých dějinách města Boru a šlechtického rodu Švamberků.¹⁾

ÚVOD

Současný charakter a osídlení Tachovska výrazně ovlivnila dálnková cesta a její četné větve spojující od raného středověku velkou část Českého království se sousedním Bavorskem. V období vrcholného středověku byla nazývaná podle hlavního cíle jako Norimberská a koncem 13. století se mezi zastávky zařadilo i město Bor (1263),²⁾ kde páni z nedalekého Skvířína vybudovali blatný hrad³⁾ a začali užívat predikát „z Boru“, „von der Hayde“ nebo „de Merica“.⁴⁾ Další příslušníci rodu vystavěli v druhé polovině 13. století, 20 km severovýchodně od Boru, hrad Krasíkov

1) Při výzkumu a přípravě této studie mi byli velmi nápomocni Ing. Galina Marianna Kortanová, kastelánka zámku Bor a kolegové z NPÚ ÚOP v Plzni, za což jim upřímně děkuji.

2) I. Vávra, Rezenská a Norimberská cesta, Historická geografie 11, Praha 1973, s. 31–94, zde s. 31, 53, 60–61; R. Široký – K. Nováček, K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku, Archaeologia historica 23, č. 1, 1998, s. 59–71, zde s. 62, 67; R. Soukup, Říšská cesta

řečená „Zlatá“. Norimberk – Praha v úseku Bärnau – Tachov – Trnová, in: J. Matuszková ed., Staré stezky 12/2008, Sborník referátů z 12. semináře uspořádaného NPÚ ÚOP v Brně 23. dubna 2008, s. 53–78, zde s. 55.

3) A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrze království Českého 13. Plzeňsko a Loketský. Praha 1905, s. 109; J. V. Šimák, České dějiny I/5. Středověká kolonizace v zemích Českých. Praha 1938, s. 586.

4) K. Máca, Bor – Merica – Haid, in: Sborník okresního muzea v Tachově 19, 1984, s. 15–20.

Obr. 1: Bor u Tachova (okres Tachov), objekt bývalého špitálu (vlevo čp. 289), později rozšířeného na klášter (vpravo čp. 290) s ústřední kaplí sv. Jana Křtitele (původně sv. Alžběty), pohled od severozápadu z věže farního kostela sv. Mikuláše, stav srpen 2020 (všechna foto R. Lavička, není-li uvedeno jinak).

nazývaný současně podle svého erbovního znamení labutě (něm. *r Schwan*) také jako Švamberg.⁵⁾ Kolem roku 1300 držel oba uvedené hrady Bohuslav ze Švamberka.⁶⁾ Borský hrad byl za husitských válek poškozen tak, že ještě roku 1454 je nazýván pustou tvrzí.⁷⁾ Obnova Boru v pozdním středověku souvisela s nástupem vladaře Bohuslava VII. ze Švamberka (†1490), ale skutečný rozkvět přišel až s generací jeho synů, především pak Jindřicha ze Švamberka (†1523) a jeho synovce Kryštofa († 1534).⁸⁾

OBRAZ BORSKÉHO ŠPITÁLU V LITERATUŘE

Pokud se podíváme do nemnoha publikovaných zmínek o historii borského špitálu dnes s kaplí sv. Jana Křtitele, najdeme zde hned několik nesrovnalostí, které zůstávají dosud bez vysvětlení. Někdy je pouze stručně zmíněno, že nynější klášter s kaplí pochází ze 16. století.⁹⁾ Docela často se setkáváme s názorem, že špitál má svůj původ snad ještě ve 13. století, v době kdy bylo založeno město Bor, a kolem roku 1500 údajně prošel obnovou.¹⁰⁾ Podle jiných měla být špitální kaple postavena asi v 1. polovině 15. století, následně upravena a zaklenuta pozdně gotickou klenbou v letech 1515–1518.¹¹⁾ Tomuto předpo-

kladu údajně odpovídá i tvarosloví severního portálu z kaple do budovy špitálu: „Přední část portálu profilovaná pochází z 1. poloviny 15. století, vnitřní druhý hrotitý portál s protínajícími se pruty ostění je z doby kolem roku 1500.“¹²⁾ Někdy se rovněž soudí, že špitál byl založen roku 1500 a krátce na to vznikla a byla zaklenuta i špitální kaple.¹³⁾ V naší době se začal šířit ještě další omyl ohledně stáří špitální svatyně. V listině z 24. listopadu 1495 stanovil Jindřich ze Švamberka mimo jiné „k voltáři svatého Jana Křtitele v nahoře jmenovaném kostele [svatého Mikuláše] na Boru... ten plat... v pravdě přísluší a nadán jest od dávných let k tomu voltáři svatého Jana Křtitele.“¹⁴⁾ Shoda zasvěcení staršího oltáře ve farním kostele sv. Mikuláše

s novodobým patrociniem špitální kaple vedla a stále vede k záměně a tím i k neopodstatněnému posunutí jejího vzniku ještě před rok 1495,¹⁵⁾ ačkoliv se zachovala (dosud opomíjená) listina o jejím vysvěcení v hrubé a nedokonalé podobě 22. srpna 1515.¹⁶⁾ V literatuře se také objevil ojedinělý a ničím nepodložený názor, že se jedná o špitál sv. Ducha založený kolem roku 1490 a znovu zřízený roku 1641 pány ze Švamberka pro dvanáct mužů a dvanáct žen.¹⁷⁾ Autoři využívající alespoň z části edice pramenů uvádějí sice správně jako zakladatele špitálu s kaplí Jindřicha ze Švamberka (†1523),¹⁸⁾ ale zároveň vytvořili ne-

ha 1996, s. 186; J. Anderle, Bor čp. 290, okres Tachov. Stavebně historický průzkum. Plzeň 2016, rkp., s. 7, [https://www.verejnedrazby.cz/data/file_4334_0.pdf] (vyhledáno 3. 4. 2020); P. Melková – M. Cikán – P. Košťálek – V. Mlázovský, Bor u Tachova, kaple sv. Jana Křtitele. Zajištění havarijního stavu střechy. Praha 2012, rkp., s. 3 (Archiv NPÚ ÚOP v Plzni, sign. O 034-4-25272); totéž: P. Melková – M. Cikán – V. Mlázovský, Pozdně gotická kaple se sklípkovou klenbou z 16. století. Projekt zachrany architektonického dědictví, Bor, areál bývalého klášterního kostela sv. Jana Křtitele. Praha 2012, rkp., s. 8 (Archiv NPÚ ÚOP v Plzni, sign. O 037-4-25318).

12) E. Poche ed., o. c. v pozn. 11, s. 103.

13) M. Radová-Štiková, Sklípková klenba. Příspěvek k dějinám pozdně gotické architektury, Umění VI, č. 3, 1958, s. 217–238, zde s. 226; M. Radová – O. Rada, o. c. v pozn. 10, s. 168.

14) Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Třeboň, fond Cizí statky Třeboň (1205–1797), listina č. 291, [monasterium.net, URL </mom/CZ-SOAT/CizyStatky/291/charter>] (vyhledáno 18. 4. 2020); J. Jánský, Páni ze Švamberka. Pětisetletá saga rodu s erbem labutě. Domažlice 2006, s. 172.

15) J. Jánský, o. c. v pozn. 14, s. 172 – zaměnil oltář sv. Jana Křtitele připomínaný roku 1495 ve farním kostele za kapli. V reakci na předpoklad J. Jánského následně F. Záruba, Hradní kaple. III. doba po děbradská a jagellonská. Praha 2016, s. 137 – zaměnil kvůli shodě patrocinii údajnou kapli ve farním kostele za špitální kapli sv. Jana Křtitele a usoudil tak, že musí pocházet ještě z doby před tímto datem, což je naprostý omyl.

16) SOA Třeboň, fond Cizí statky Třeboň (1205–1797), listina č. 293, [monasterium.net, URL </mom/CZ-SOAT/CizyStatky/293/charter>] (vyhledáno 18. 4. 2020).

17) D. Klein, o. c. v pozn. 11, s. 78.

18) P. Jindra – M. Ottová – J. Anderle, Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách. Plzeň 2013, s. 374.

5) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 42; M. Novobilský – P. Rožmberský, Hrad Krasíkov neboli Švamberg. Plzeň 1997, s. 3–5.

6) M. Novobilský – P. Rožmberský, o. c. v pozn. 5, s. 8–9.

7) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 109; M. Novobilský – P. Rožmberský, o. c. v pozn. 5, s. 18.

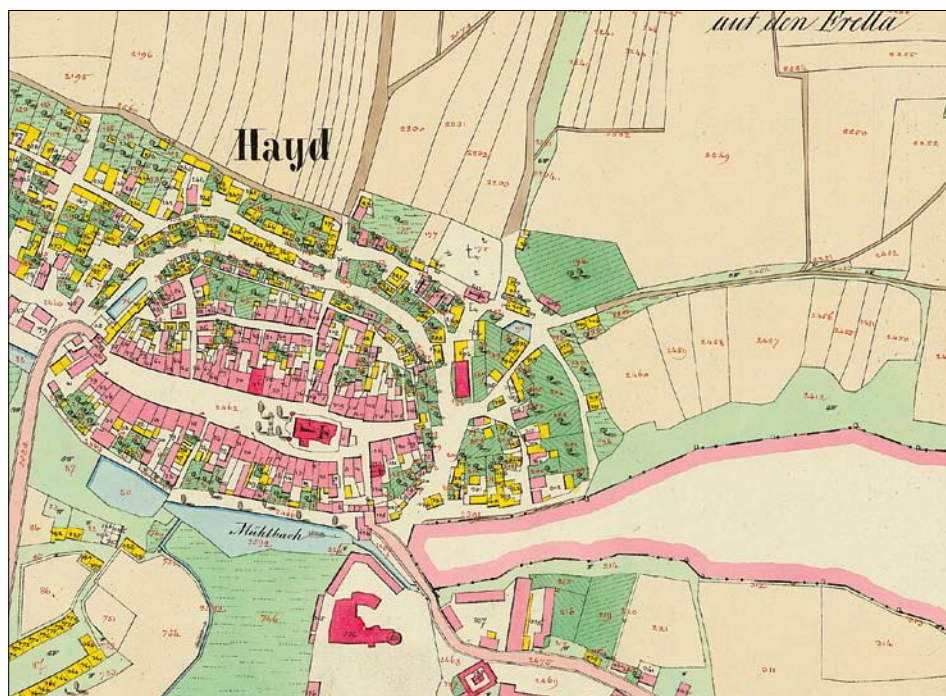
8) G. Schmidt, Privilegien der Herren von Schwanberg für ihre Stadt Haid, Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen (MVGDB) 67, 1929, s. 1–36, zde zejména s. 25–26.

9) Z. Wirth – A. Bartušek, Umělecké památky Čech. Praha 1957, s. 46.

10) M. Radová – O. Rada, Kniha o sklípkových klenbách. Praha 1998, s. 236.

11) D. Klein, Kulturdenkmäler in den historischen deutschen Siedlungsgebieten von Böhmen – Mähren – Schlesien, Politische Bezirk Tachau (Gebietsstand 1930). München 1999, s. 73; E. Poche ed., Umělecké památky Čech I (A–J). Praha 1977, s. 102–103; K. Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1. (A–G). Pra-

Obr. 2: Bor u Tachova, půdorys města. Špitální kaple je vyznačena červeně s křížkem při cestě od kostela sv. Mikuláše na náměstí k hradu (dole), císařský povinný otisk stabilního katastru roku 1838 (© ČZÚK, Archiv).

xistující smlouvu o výstavbě špitálu mezi ním a jeho synovci Kryštofem a Janem.¹⁹⁾

VÝSTAVBA ŠPITÁLU SV. ALŽBĚTY NA ZÁKLADĚ PÍSEMNÝCH PRAMENŮ

Z hlediska architektury jednoduchý a zdánlivě nepřilíh významný špitál s kaplí sv. Alžběty (dnes sv. Jana Křtitele) v Boru je výjimečný zejména tím, že se o jeho stavbě zachovalo několik převážně opomíjených listin a dopisů, které nepochybně představují jen zlomek obsáhlejší korespondence putující v druhém desetiletí 16. století mezi švamberskými hrady, jihočeským Zvíkovem a západočeským Borem u Tachova.²⁰⁾ Uvedené písemné prameny nám poskytují neocenitelný vhled nejen do okolností vzniku jednoho středověkého špitálu na panství Švamberků, ale i do obecné problematiky jeho založení, materiálního zajištění, shromažďování stavebního materiálu, obstarání zedníků, samotné výstavby, a to vše v časové nouzi, která vedla mimo jiné k tomu, že některá povolení ke stavbě byla získána se zpožděním. Samostatnou kapitolu v případě budování nebo rekonstrukce jakékoliv církevní stavby znamenalo zajištění biskupa pro její vysvěcení, což v době sedisvakance pražského arcibiskupství představovalo snad nejpálčivější problém. Zachované zprávy nám nadto ještě dovolují nahlédnout do osudů jednoho ze světicích

biskupů a itineráře jeho cesty jihozápadem Čech v roce 1515. V širších souvislostech pak samotná realizace a podoba špitální kaple umožňuje objasnit, respektive zpřesnit chronologii stavebních aktivit na švamberských panstvích v první čtvrtině 16. století.

Ani relativně bohatý soubor písemných zpráv nám však neprozrazuje mnoho o důvodech založení a o přípravě této špitální donace, která musela probíhat nějakou dobu před tím, než na jaře roku 1515 začala vlastní realizace. Jindřich ze Švamberka († 16. ledna 1523)²¹⁾ toho času na Zvíkově napsal 16. dubna 1515 svému synovci²²⁾ Kryštofovi ze Švamberka († 13. ledna 1534) sídlícímu s bratrem Janem na hradě Boru u Tachova. Z listu vyplývá, že již tehdy byly v plném proudu přípravy na založení a výstavbu špitálu,

který zde chtěl Jindřich zřídit mimo jiné na památku a pro spásu duše svého otce „neboštika pana Bohuslava starého“ ze Švamberka († 15. února 1490), jak se svolením obou majitelů hradu, Kryštofa a jeho bratra Jana, tak i správy městečka Boru. K jeho materiálnímu zajištění měl Jindřich v úmyslu zakoupit mimo jiný nemovitý majetek také vesnici Bonětice, která leží cca 6 km jihovýchodně od Boru a měla být tou dobou na prodej. V dopise žádal Jindřich svého synovce, aby tehdejšímu držiteli statku, Petru Levhartovi z Vidžína²³⁾ napsal o cenu za vesnici a seznam důchodů, respektive výnosů z ní plynoucích. Dnes však není zřejmé, zda k dohodě a obchodu nakonec došlo, neboť pisatel připomíná zřejmě všeobecně známou skutečnost ohledně jednání a domluvy s majitelem vsi Levhartem – „Neb slyším, jest člověk tuhý v takových věci“.²⁴⁾

Co se týče špitálu, měl Jindřich ze Švamberka oznámit synovci své rozhodnutí, zda chce již letos (v roce 1515) začít stavět. To proto, aby Kryštof mohl včas obstarat lomový kámen²⁵⁾ a zároveň, aby jej švamberští poddaní, až skončí setbu na polích, mohli přivést na stavbu a složit do hro-

21) A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého 11. Prácheňsko. Praha 1897, s. 35.

22) Jindřich ze Švamberka vždy nazývá v korespondenci synovce Kryštofa strýcem, přestože jím nebyl, což bylo ve středověku zcela obvyklé. Bliže k tomu I. Němec ed., Slova a dějiny. Půl kopy názvů pro příbuzenské vztahy. Praha 1980, s. 76–89, zde s. 83.

23) Petr Levhart z Vidžína/ Peter Lebhart von Vitzin/ zastával v letech 1505–1506 funkci hejtmana kláštera v Teplé na Chebsku – „... toho času ochránce kláštera, správce domácích záležitostí i čeledě a poddaných“. K tomu P. Trnka, Diplomatika a správa kláštera Teplá ve druhé polovině 15. století. Disertační práce, FF UK, Katedra pomocných věd historických a archivního studia. Praha 2016, rkp., s. 62, 134, 137, 145, 332, 431, 432, 486. – Před rokem 1519 koupil Petr Levhart z Vidžína tvrz ve Svinně s okolními vesnicemi na Rokycansku. Po jeho smrti roku 1545 ji zdědila manželka Eliška z Hřešihlav. K tomu A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 95.

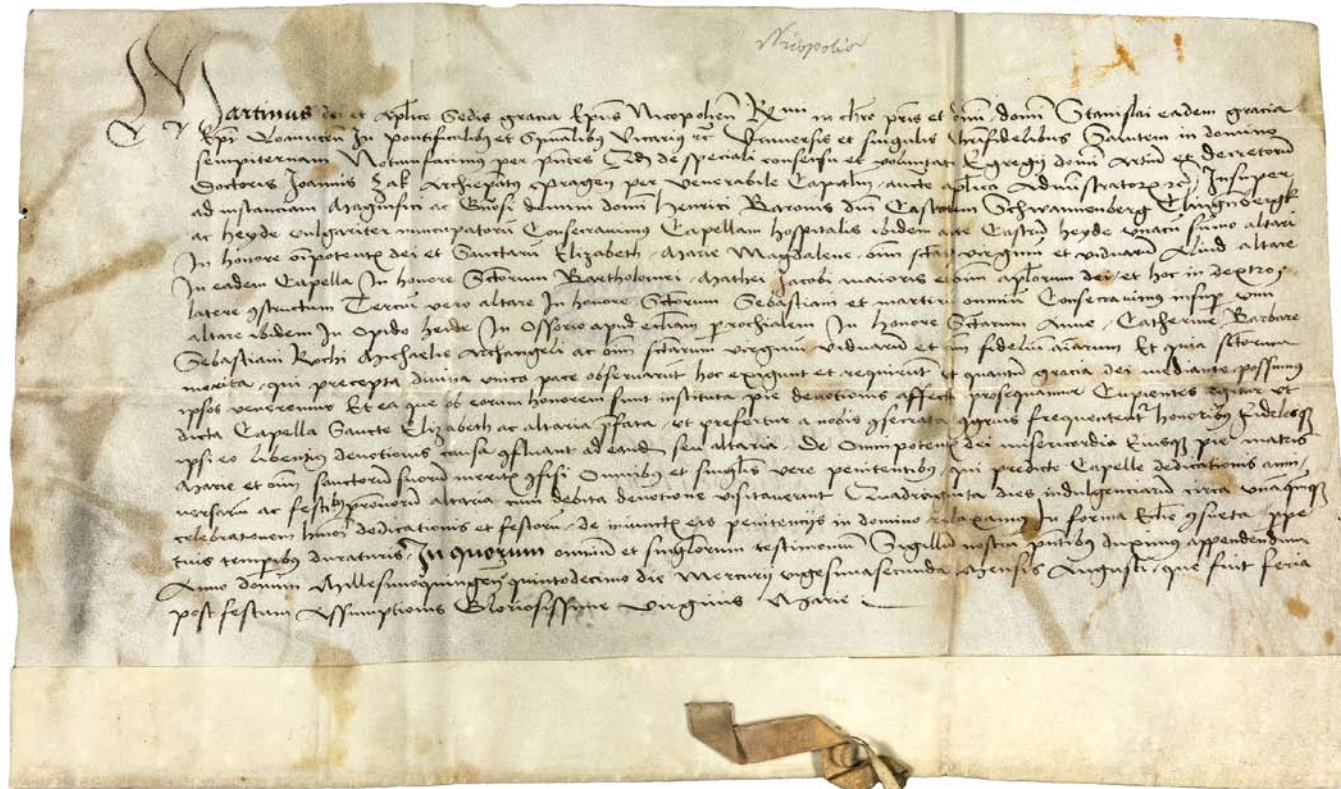
24) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 200, s. 109.

25) Tamtéž.

19) J. Jáněský, o. c. v pozn. 14, s. 172; J. Kuthan, Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců I. Král a šlechta. Praha 2010, s. 337. Ve skutečnosti synovci vyslovili roku 1515 souhlas se stavbou špitálu strýce ve svém městě, respektive na svém panství. Podrobně k tomu Č. Zíbrt, Z dějin zámku a panství Zvíkova II. Václava Března soupis Švamberského archivu na Zvíkově z r. 1616–7, Časopis Musea království Českého 82, č. 2, 1908, s. 220.

20) A. Rezek – F. Mareš – J. Kalousek ed., A. XXX – Dopisy rodu Švamberského z let 1449–1526, in: Archiv český (dále jen AČ) čili Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích XV, 1896, č. 200, s. 1–170, zde zejm. s. 109–113.

Obr. 3: Konsekrační listina pomocného biskupa Martina Göschla týkající se vysvěcení oltářů a špitální kaple sv. Alžběty v Boru dne 22. srpna 1515 (© SOA Třeboň, oddělení správy fondů a břeck, cizí statky Třeboň, listina č. 293, karton 41).

mad, než zase přijdou jiné naléhavější práce v hospodářství. Jindřich nakonec jasně vyjádřil představu o budoucím špitálu: „...vězte, že duom vysceken kamenem chudým udělati chci a při tom kostelík jim také udělati chci“.²⁶⁾

Uprostřed léta před svátkem sv. Máří Magdalény, 19. července 1515 vzkázal Jindřich ze Švamberka do Boru synovci Kryštofovi, že olomoucký světící biskup Martin Göschl (v úřadu 1509–1526)²⁷⁾ má být 25. července v Českých Budějovicích. Odtud má jet do Blatné, aby tu vysvětil kostel,²⁸⁾ a dále bude pravděpodobně pokračovat do Plané (u Tachova), aby zde konsekroval kostel sv. Anny. Zakladatel vyslovil přání, aby špitální kostelík v Boru byl tou dobou vyzděn až do výše oken, neboť se dozvěděl, že v tomto stavu lze ne zcela dokončenou stavbu již vysvětit. Současně měly být v kapli nějak udělány oltáře, aby mohly být také konsekrovány, i když si Jindřich uvědomoval, že pro nedostatek času nemohou být dokončeny tak, jak by si představoval. Šlo tu tak s velkou pravděpodobností pouze o zděné oltářní menzy, kam byly při svěcení vkládány ostatky s autentikou. „Ale již by muselo býti tak, jak muož býti; neboť potom Buoh vie, kdy bychom [se] biskupa dočkali, aby jej posvětil.“ Prosil proto Kryštofa, aby vynaložil veškeré úsilí k dokončení zdiva kaple a jejích oltářů v minimálním rozsahu potřebném k vysvěcení. Nabádal ho, aby poslal pro zedníky třeba až do Plzně, nebo kamkoliv bude třeba, aby od měšťanů v Boru nebo v blízkém okolí koupil

lomový kámen, „aby se to hned předse dělalo.“²⁹⁾ A pokud by měl služebník jménem Johannes Šputil,³⁰⁾ který výstavbu zajišťoval po praktické stránce, málo peněz na její realizaci, tak ať dá vědět, že mu pošle další. Jindřich znovu naléhavě prosil synovce, aby nelitoval námahy a přičinil se o dokončení stavby kaple, protože se chtěl dočkat jejího vysvěcení, než si jej Bůh povolá k sobě.³¹⁾

Za necelý měsíc, 7. srpna 1515 psal Jindřich ze Švamberka opět Kryštofovi do Boru se záměrem ujistit se, že špitální kostel a jeho oltáře budou zbudovány do té míry, aby mohly být posvěceny.³²⁾ Stále se však obával biskupova předčasného příjezdu a tedy situace, kdy nebude vše hotovo. Děkuje mu za starost a práci, kterou má se stavbou a ujišťuje ho, že se jistě dočká věčné odplaty od Boha všemohoucího. Jindřich dále sděluje, že mu biskup přislíbil návštěvu na Zvíkově, ale že mu prozatím nemůže říci, který den to bude. Je mu však připraven datum příjezdu oznámit, jak to jen bude možné. Dále žádá Kryštofa, aby biskupovi zajistil bezpečnou cestu, pravděpodobně doprovod a ochranu, neboť se obával potupy,³³⁾ nebo konfliktu zřejmě s lidmi podobojího vyznání. Ve stejný den, kdy psal tento list, vyslal Jindřich zároveň posla na Český Krumlov za biskupem se vzkazem, aby přijel k němu na Zvíkov

29) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 202, s. 111–112.

30) Č. Zibrť, o. c. v pozn. 19, s. 220 – pouze Březan jej připomíná celým jménem a funkcí – Johannes Šputil písař; AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 165, s. 85; č. 202, s. 112; č. 203, s. 113 – v soudobé švamberské korespondenci je nazýván beze jména a funkce pouze jako Šputil; v listech č. 236, s. 140; č. 237, s. 141 – je naopak zřejmé, že Švamberský písař Johannes a Johannes Šputil jsou dvě rozdílné osoby.

31) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 202, s. 112.

32) Tamtéž.

33) V originále „lechkost“ = potupa [https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx].

26) Tamtéž, s. 110.

27) M. M. Buben – P. R. Pokorný, Encyklopedie českých a moravských pomocných (světících) biskupů (se suplementem sídelních biskupů). Praha 2014, s. 55–56.

28) V. Červenka – R. Lavička, Blatná. Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie. České Budějovice 2015, s. 80.

Obr. 4: Listina z 15. listopadu 1515, kterou purkmistr, rada a celá městská obec uděluje Jindřichovi ze Švamberka souhlas se stavbou špitálu v Boru (© SOA Třeboň, oddělení správy fondů a birek, cizí statky Třeboň, listina č. 294, karton 41).

v neděli po sv. Bartoloměji, tedy 26. srpna. V mezidobí si ce plánoval nějaké cesty, ale chtěl se s biskupem osobně setkat a seznámit, byť zatím netušil, jakou odpověď od něj dostane. V každém případě ujišťuje synovce Kryštofa, že mu dá vědět alespoň den nebo dva před příjezdem biskupa do Boru. Jeho doprovod není veliký, tvoří ho čtyři tažní koně,³⁴⁾ tři nebo čtyři jezdcí na koni, dále ti, kteří s biskupem sedí ve voze a obsluhují jej a pak služebníci, které mu pošle. Nabádal jej, ať vezme biskupa rovněž na Švamberk, kde potřeboval posvětit hlavní oltář v hradní kapli. Prosil Kryštofa, aby mu zaplatil vše, co si řekne za vykonání obřadu v uvedených kaplích. Jindřich dále žádal synovce, ať hejtmanovi na Švamberce oznámí datum biskupova příjezdu, aby se tak mohl náležitě připravit a vzácnou návštěvu zaopatřit vínem a vším potřebným.³⁵⁾ Také oznamuje, že nenalezl k dopisu přiložené vyúčtování nákladů na stavbu borského špitálu a neví, kam mohlo přijít. Přesto hned píše švamberskému písaři Johannesovi, aby Šputilovi neprodleně vyplatil zálohu alespoň 15 kop grošů českých. A pokud bude na letošní stavební práce

potřeba více peněz, rád je přidá. Připomíná Kryštofovi, že jej nabádal, aby v letošním roce nestavěl více, než bylo dohodnuto a potřeba pro samotné vysvěcení, což respektuje a chce uposlechnout jeho rady. Prosí tedy synovce o zaopatření všeho na stavbu špitálu, jak bylo domluveno a přikládá k dopisu lístek, kde je vypsáno, „co se pak svatých [ostatků] vloženie dotýče, v kterých oltářích“.³⁶⁾

K vysvěcení hrubé stavby špitální kaple, která měla jen obvodové zdivo, okna bez výplní, byla zřejmě kryta střechou a v interiéru s největší pravděpodobností ještě chyběla klenba, došlo již za dva týdny od poslání výše uvedeného dopisu, ve středu 22. srpna 1515. O samotném aktu a zasvěcení oltářů i s udělením odpustků nás informuje latinská konsekrační listina pomocného biskupa nikolského Martina Göschla, která však zůstala pravděpodobně díky chybnému registru dosud neidentifikována.³⁷⁾ Z jejího obsahu se dozvídáme, že „v přítomnosti vysoce urozeného pána, pana Jindřicha, pána hradů zvaných obec-

36) Tamtéž.

37) SOA Třeboň, fond Cizí statky Třeboň (1205–1797), listina č. 293, [monasterium.net, URL </mom/CZ-SOAT/CizyStatky/293/charter>] (vyhledáno 18. 4. 2020) – zde inzerován obsah mylně: „Biskup nikolský Martin posvěcuje oltáře v kostele sv. Mikuláše v Boru a uděluje plnomocné odpustky.“

34) V originále „vozníci“ = tažní koně [https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx].

35) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 203, s. 113.

ně Švamberk, Zvíkov a Bor, vysvětil [biskup] špitální kapli tamtéž před hradem Bor společně s hlavním oltářem ke cti všemohoucího Boha a svatých Alžběty, Marie Magdaleny a všech svatých panen a vdov, jiný oltář v téže kapli ke cti sv. Bartoloměje, Matěje, Jakuba Staršího a všech Božích apoštolů, a konečně tento třetí, na pravé straně postavený oltář ke cti sv. Šebestiána a všech mučedníků.“ Biskup zároveň udělil „každému skutečnému kajčnickovi, který v den výročí dedikace řečené kaple a o svátcích patronů navštíví oltáře s náležitou zbožností, v těch souvisejících kajčických úkonech, jak při slavnosti toho druhu, tak při svátcích, čtyřicetidenními odpustky.“³⁸⁾

Od jara roku 1515 běžely nejen přípravy a shromažďování materiálu na samotnou výstavbu špitálu s kaplí, ale souběžně byly podnikány i potřebné právní kroky. Jindřich ze Švamberka předal snad již 18. května 1493 svým synovcům část rodového majetku, přičemž Kryštof obdržel Bor, Domažlice a Rataje a musel se postarat o své bratry. Sám si ponechal Švamberk, Zvíkov a Kestřany.³⁹⁾ Podle jiných k tomuto rozdělení došlo až po roce 1494, neboť toho roku ještě Jindřich potvrdil městu Bor jeho privilegia⁴⁰⁾ a věnoval ke kapli při farním kostele plat za spasení duší svých rodičů.⁴¹⁾ August Sedláček však klade rozdělení správy švamberského panství až do roku 1505, přičemž Bor měl připadnout Janovi.⁴²⁾

Proto Jindřich v roce 1515, byť zřejmě formálně, požádal tehdejší majitele borského panství Kryštofa a Jana o svolení se zřízením špitálu a vymezení místa v jimi spravovaném městě. Synovci samozřejmě strýci vyhověli a souhlasili s jeho stavbou na místě opuštěné usedlosti a zároveň ustanovili, že jej může spravovat jako by stál na jeho vlastním panství.⁴³⁾ Na základě uvedeného svolení udělili 15. listopadu 1515 purkmistr, rada a celá městská obec Jindřichovi ze Švamberka souhlas, „aby jeho milost stavěti a udělati mohl a moc jměl špitál na grunt (od základu), na městišti Mikuláše Šanbergara, někdy suseda naše[h]o.“ Zástupci města se zároveň vzdali všech dávek a poplatků, které obci náležely z opuštěného statku a osvobodili od těchto povinností, daní a platů i budoucí špitál.⁴⁴⁾ Současně, zřejmě ještě na jaře roku 1515 si Jindřich ze Švamberka vyžádal v Praze u svatovítské kapituly církevní svolení ke zřízení špitálu v Boru a v Milevsku, městečku na švamberském panství nedaleko od jeho rezidenčního hradu Zvíkova. Mistr Jan z Týna,⁴⁵⁾ děkan svatovítské kapituly mu „poselacím listem“⁴⁶⁾ sdělil, že je to v případě Boru možné, ale u Milevska nemůže bez vy-

jádrění administrátora horní konzistoře Jana Žáka o povolání rozhodnout.⁴⁷⁾

Po téměř tříleté cézuře v písemných pramenech, která však s jistotou neznamenala úplné přerušení stavebních prací, se nám zachoval ještě jeden dopis. Jindřich ze Švamberka 16. dubna 1518 prosil synovce Kryštofa o brzké dokončení špitálu a doufal, že bude vše provedeno podle jeho představ a pokynů. Chtěl být totiž po svém příjezdu na Bor osobně přítomen uvedení prvních obyvatel do ne zcela vybaveného panského špitálu, neboť kamna i lavice měly být dokončeny v krátké době. Podle jeho názoru by rovněž nevadilo, pokud se nepodaří světlici vydláždit, i tak v ní budou moci špitálníci sedět. Dále žádal synovce, aby napsal jakémusi Hýzrlvi o zakoupení dostatečného množství skla zatím jen pro okenní výplně v kapli. K zakrytí oken do světnice a v komůrkách chovanců měly prozatím postačit mázdry (zvířecí blány), se záměrem pozdější výměny za skleněné výplně. Kryštof měl oznámit Johannesovi, písaři na hradě Švamberku, kolik budou skla stát, že mu zároveň píše, aby mu je hned zaplatil, a navíc dal správci Šputilovi na dokončení špitálu 15 kop českých grošů, což by mělo stačit do doby, než Jindřich přijede do Boru.⁴⁸⁾

Úpravy špitálu pokračovaly zřejmě i v následujícím období. Podle dnes již nezachovaných register služebníka Johanneše Šputila zaplatil Jindřich ze Švamberka za stavbu špitálu v letech 1516–1519 v míšeňských groších celkem 444 kop, 17 grošů, 6 denárů a 1 haléř.⁴⁹⁾ Poslední zprávu o borském špitálu máme z roku 1522, kdy mu Bušek z Újezdce odkázal blíže neznámou sumu peněz.⁵⁰⁾ O jeho vztahu ke Švamberkům, respektive motivaci obdarovat špitál v Boru vypovídá skutečnost, že zmíněný Bušek byl bratrem Bohuslava Újezdeckého z Újezdce, který v letech 1486–1497 zastával funkci hejtmána pražského hradu⁵¹⁾ a patřil k blízkým přátelům Jindřicha ze Švamberka.⁵²⁾ Bohuslav z Újezdce nadto daroval ještě za života převora Jana ze Švamberka († kolem 1510) strakonické komendě 2830 kop míšeňských grošů na sloužení mší⁵³⁾ a v roce 1512 pro johanitský řád vykoupil zastavené statky v ceně 1400 kop českých grošů.⁵⁴⁾

DŮVODY ZALOŽENÍ BORSKÉHO ŠPITÁLU – CHARITA, SPÁSA A NEMOC ZAKLADATELE

Středověké špitály byly především sociálními zařízeními určenými k péči o staré či chudé členy tehdejší společnosti. Zakladatelé a donátoři pocházeli zprvu z řad šlechticů, později i movitých měšťanů. Zřízení špitálu znamenalo ne-

38) Za cenné konzultace a překlad listiny velmi děkuji Mgr. Vladimíru Červenkovu.

39) F. A. Heber, *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser*. Prag 1846, s. 125.

40) G. Schmidt, o. c. v pozn. 8, s. 25.

41) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 109.

42) Tamtéž.

43) Č. Zíbrt, o. c. v pozn. 19, s. 220.

44) SOA Třeboň, fond Cizí statky Třeboň (1205–1797), listina č. 294, [monasterium.net, URL </mom/CZ-SOAT/CizyStatky/294/charter>] (vyhledáno 18. 4. 2020).

45) Celé jméno děkana je uvedeno v jiné listině svatovítské kapituly ze dne 31. prosince 1514 – její regest J. Eršil – J. Pražák, Archiv pražské Metropolitní kapituly, II. Katalog listin a listů z let 1420–1561. Praha 1986, s. 189, list č. 539.

46) Dnes již nezachovaný tzv. *poselací list*, jinak *missiv* obsahoval stručné sdělení děkana svatovítské kapituly v uvedené věci, uzavřený přítištěnou pečeti, avšak bez závazné moci.

47) Č. Zíbrt, o. c. v pozn. 19, s. 220; AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 236, s. 139–140.

48) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 236, s. 139–140.

49) Č. Zíbrt, o. c. v pozn. 19, s. 220.

50) Tamtéž, s. 220–221.

51) SOA Třeboň, fond Cizí statky Třeboň (1205–1797), listina č. 691, [monasterium.net, URL </mom/CZ-SOAT/CizyStatky/691/charter>] (vyhledáno 18. 4. 2020) – list z 30. srpna 1496 – „My Bohuslav z Újezdce, hajtmán hradu Pražského a Bušek odtud z Újezdce, bratři vyznáváme...“

52) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 96, s. 46 – v listu z 25. listopadu 1490 jej Jindřich ze Švamberka oslovuje „pane Bohuslave, prieteli milý!“

53) S. Kotlárová, Jan III. z Rožmberka 1484–1532. České Budějovice 2010, s. 86, 90 s odkazem na Národní archiv (dále jen NA) Praha, fond Řádu maltézských rytířů.

54) Tamtéž.

jen vybudování příbytku s nezbytnou kaplí, ale také materiální zajištění jeho provozu a péče o špitálníky. Základem se stal nemovitý majetek věnovaný instituci již v samém počátku, z jehož výnosů byly pokrývány hmotné potřeby. Nejistý a nepravidelný příjem znamenaly mimořádné, někdy však velmi významné peněžité příspěvky nebo darování nemovitostí s jistou roční rentou. Další finanční, ale opět nepravidelný přínos mohlo představovat udělení odpustků pro návštěvníky špitální kaple.

Zakládání špitálů bylo jistým výrazem křesťanského milosrdenství a charity, která se projevovala již ve zvyku rozdělovat chudým almužny v případě úmrtí člena rodiny, aby se podařilo zajistit spásu jeho duše. Samotné založení špitálu však nebylo zcela nezištným výrazem milosrdenství a soucitu donátora s těžkým osudem starých a chudých členů společnosti. Od chovanců špitálu byla očekávána jako protislužba modlitba za rodinu a předky donátora, neboť tehdy podle všeobecného přesvědčení platila přímluva chudých u Boha mnohem více než modlitba bohatých. Tím se měla uctít nejen památka zemřelého, ale i zajistit pomoc pro osvození z očiště, a tedy spása duše dárce a jeho rodiny.⁵⁵⁾

Špitál v Boru u Tachova vznikl vlastně relativně velmi pozdě, ale i v tomto případě byla jeho kaple původně zasvěcena sv. Alžbětě Durynské, patronce chudých a nemocných. V prostoru jihozápadních Čech a Moravy se setkáváme s vlnou zakládání špitálů již od 14. století – Plzeň (kolem r. 1320 s kaplí sv. M. Magdaleny), České Budějovice (před r. 1327 s kaplí sv. Václava), Český Krumlov, Latrán (před r. 1334 s kaplí sv. Jošta; druhý před r. 1400 s kaplí sv. Alžběty), Švihov (kolem r. 1342, s kaplí sv. Jana Evangelisty), Vyšší Brod u kláštera (r. 1347 s kaplí sv. Alžběty), Bavorov (r. 1359 s kaplí Božího Těla), Třeboň (r. 1384 s kaplí sv. Alžběty), Jindřichův Hradec (r. 1399 u kostela sv. Alžběty), Telč (r. 1414 u kostela sv. Ducha), Slavonice (po r. 1414 s kaplí sv. Jana Křtitele) a Jemnice (před r. 1462 s kaplí sv. Alžběty). Nápadné je, že Jindřich ze Švamberka († 1523) založil a nechal zbudovat špitál v Boru až v závěrečném období svého života. Z nezachované žádosti vyplývá, že se roku 1515 pokoušel zároveň zřídit špitál také v Milevsku, městečku nedaleko jeho sídelního hradu Zvíkova. Je tedy na místě ptát se proč se k tomuto kroku rozhodl?

I u něj to byl jistě dobově obvyklý projev křesťanské charity, neboť tento a řada podobných skutků milosrdenství měla podle víry současníků nalézt po smrti nejen

Obr. 5: Bor u Tachova, objekt středověkého špitálu (čp. 289) s kaplí sv. Alžběty (dnes sv. Jana Křtitele), v pozadí středověká věž hradu, celkový pohled od severozápadu, stav červen 2020.

odměnu „věčnou“, ale měla přinést dárce dobrodiní již za pozemského života, jak mu ostatně v jiné záležitosti připomněla v dopise z 12. února 1491 jeho matka Konstancie Šlikovna z Holíče († asi 1496) „... a budeš bohdá jmieti skrze to od Pána štěstie a zdraví na tom světě“.⁵⁶⁾ Špitál v Boru chtěl založit, jak bylo v těchto případech rovněž obvyklé, na památku svého otce „nebožtíka pana Bohuslava Starého“ (†1490) a za spasení jeho duše, jak sám Jindřich ze Švamberka poznamenal: „pán Buoh rač duši jeho milostiv býti“.⁵⁷⁾ Stejnou motivaci měla již jeho zesnulá manželka Markéta z Rožmitálu (†1496), když pomýšlela na založení špitálu v Plzni, „aby každé suché dny v pátek mše svatá zádušní zpívána a sloužena byla v tom špitále a tu za mne pána Boha prošeno bylo a za nadepsaného pana Heinricha, manžela mého milého a za všechny z našeho rodu sešlé z toho světa...“.⁵⁸⁾

Rozhodujícím impulsem mohla být nemoc, o které se Jindřich zmiňuje ve svých dopisech od roku 1515. Snad právě ubývající síly, vědomí vlastní smrtelnosti a stáří podnítily jeho myšlenky na zajištění pomoci starým a nemocným lidem. Synovci Kryštofovi 16. dubna roku 1515 píše: „..., že doctor páně z Rožmberka jest mi povědel, když jest nyní u mě byl, že ke mně se vypraviti nebude moci než teprve okolo svatého Jakuba a Filipa... A když ke mně přijede, tehdy nejméně dvě neb tři neděle při mně býti musí.“ Tedy potřeboval v té době již častější, pokud možno pravidelnou péči lékaře, a proto také musel omezit své cesty a jiné záležitosti.⁵⁹⁾ Motivaci zbudování špitálu danou nedobrym zdravotním stavem dokládá další dopis z 19. července 1515 adresovaný opět synovci Kryštofovi do Boru, kdy jej nabádá k většímu úsilí, „Neb bych rád, abych toho

56) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 101, s. 48.

57) Tamtéž, č. 200, s. 109.

58) M. Hruška – J. Koráb edd., Kniha pamětní král. krajského města Plzně od roku 775 až 1870. Plzeň 1883, s. 74.

59) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 200, s. 110.

55) R. Lomičková, Vizitační protokoly cisterciáckých klášterů ve 14. století. Diplomová práce, FF UK, Ústav českých dějin. Praha 2006, rkp., s. 100–101.

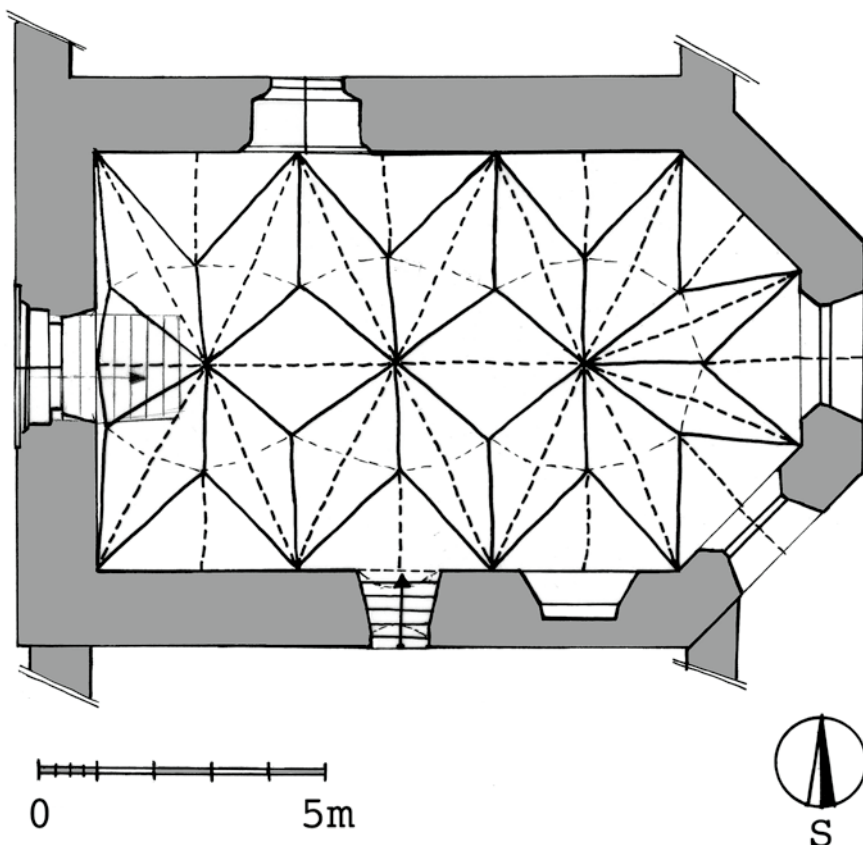
dočkal prve, nežli by mne pán Buoh z tohoto světa ráčil pojeti aby ten kostelík posvěcen byl.⁶⁰⁾

Švamberská nemoc neustupovala ani v dalších letech a v dopise zaslaném 10. května 1518 se Kryštofovi zmiňuje o svých potížích: „Také, muoj milý pane strýče, prosím, že pana doktora Lochnara ode mne prositi budete aby mi nějaké naučení dal, co se mých očí dotýče, že po hříechu velmi zle vidím, a čím dál vždy hůř, a že dobře blízko stoje od člověka, že ho hned ne seznám; i také, že mi to sepsání pošle jakož mi na Švamberce řekl, jak bych se měl zachovati, chci-li dlouho zdrav býti; a že já mu za jeho práci chci rád učiniti.“⁶¹⁾ V roce 1520 sepsal Jindřich ze Švamberska závěť, kterou nechal vložit v desky zemské.⁶²⁾ Z dopisu který Kryštof poslal z Orlíka svému strýci Jindřichovi 9. ledna 1522 na nedaleký Zvíkov, se dozvídáme o jeho vážném stavu: „Nedostatek zdraví vašeho vám věrně nepřejí, aby bylo možné, byl bych rád viděl s pravou věrou, abyšte ke mně byli ráčili dnes přijeti. Ale poněvadž pro nedostatek zdraví vašeho, příjezd váš se jest, změnil... majíc nás tak blízko od sebe, že tak málo u nás býváte.“⁶³⁾ Životní pouť Jindřicha ze Švamberska skončila rok poté 16. ledna 1523 na hradě Zvíkov.

Vlastní nemoc, jako jeden z důvodů pro založení špitálu obecně nalezneme i v závěti Jindřichovy manželky, která krátce před smrtí roku 1496 ve svém kšaftu připomíná „... já Markéta z Rožmitálu... ačkoliv v kázni boží a nemoci velké ležíc...“ Ve své poslední vůli ustanovila, že po smrti svého manžela, a jeho dětí, které by měl s další manželkou, si mají poručníci a vykonavatelé závěti, moudří a opatrní páni, purkmistr a rada Nové Plzně vyžádat z pozůstalosti sumu čtyři a půl tisíce zlatých od těch, kdo je budou mít v moci a pak, aby za ně koupili místo v Nové Plzni, nebo blízko města, a aby tam byl vystaven špitál s kaplí sv. Jana Křtitele.⁶⁴⁾

PODOBA BORSKÉHO ŠPITÁLU S KAPLÍ SV. ALŽBĚTY VE STŘEDOVĚKU

Špitál byl založen v roce 1515 na místě opuštěného nebo již zaniklého domu v jihovýchodní části města nedaleko brány, kterou se vyjíždělo k hradu. Obdélná, snad původně jen přízemní budova (čp. 289) navazovala pouze na se-

Obr. 6: Bor u Tachova, půdorys špitální kaple sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele (kresba R. Lavička, 2020).

verní, boční průčelí kaple a severozápadním nárožím se obracela do náměstí. Středověký původ severního křídla prozrazuje na exteriéru již jen zaslepený pozdně gotický lomený portál s okoseným kamenným ostěním, který se nalézá v západním průčelí, v těsném sousedství současného vstupu do kaple. Propojení špitálu a svatyně zajišťoval dnes zazděný pozdně gotický portál, patrný z interiéru v její severní zdi. Kaple sv. Alžběty (dnes sv. Jana Křtitele) se mimo severní průčelí, kde navazoval špitál, pohledově uplatňovala ze všech zbývajících stran. Později, snad až v roce 1641 se uskutečnilo rozšíření špitálu i jižním směrem (čp. 290),⁶⁵⁾ jak ostatně dokládá otisk stabilního katastru pořízený roku 1838.⁶⁶⁾ Zde nalezneme zakresleny zděné objekty po obou stranách kaple, která se tak dostala do středu celého komplexu. V letech 1864–1866 došlo k jeho přestavbě na klášter kongregace milosrdných sester sv. Karla Boromejského,⁶⁷⁾ což dokládá novogotické tvarosloví okenních šambrán na jeho fasádách. Nejpozději od té doby nesloužilo zakryté jižní okno kaple k osvětlení jejího interiéru, nýbrž jeho prostřednictvím sledovaly řádové sestry z přilehlé oratoře bohoslužby.

60) Tamtéž, č. 202, s. 112.

61) Tamtéž, č. 237, s. 141.

62) NA Praha, fond Desky zemské větší, Kvaterní trhový červený výpisův od 1544 do 1606, inv. č. 6, zápis č. B 26, 1545 (1520) – kšaft Jindřicha ze Švamberska.

63) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 270, s. 162.

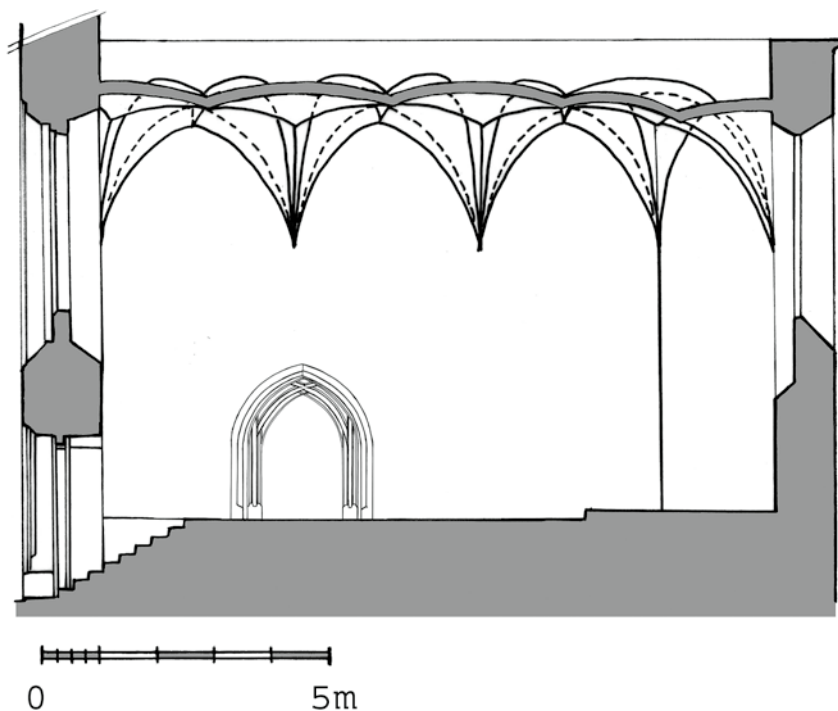
64) M. Hruška – J. Koráb ed., o. c. v pozn. 58, s. 73–75.

65) J. Köferl, Der politische Bezirk Tachau. Eine Heimatskunde für Haus und Schule. Tachau 1890, s. 457 – „Špitál s kaplí byl založen roku 1641 Vilhelmem ze Švamberska a převzal jej roku 1656 Zikmund Friderich von Götzen.“; H. Watzka (český překlad J. Bradáč – K. Máca), K dějinám města Boru, květen 1986, strojopis, s. 51 (Archiv zámku Bor, sign. 21a) – „Klášteří kostel (dříve kaple sv. Jana Křtitele) vznikl v roce 1641 rozšířením již dříve založeného špitálu.“

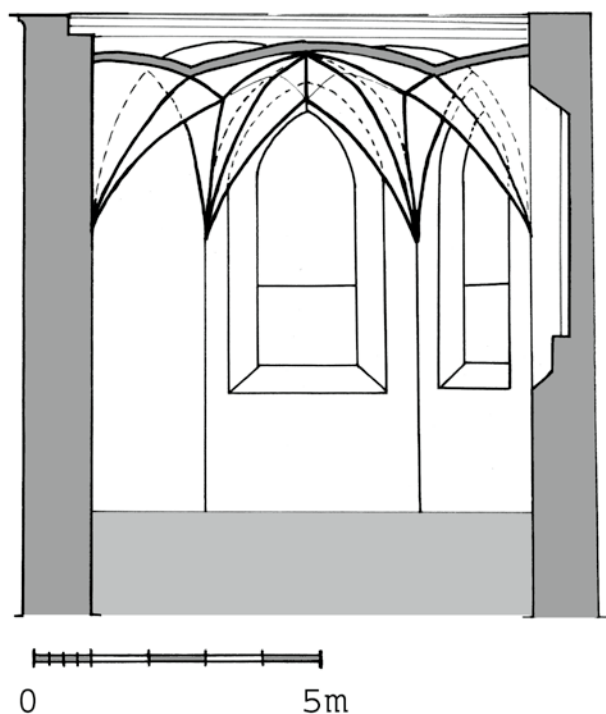
66) Geoportál ČÚZK: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioic&idrastru=B2_a_6C_360-1_5

67) W.-D. Hamperl ed., Haider Pfarrchronik. Band II. 1777–1945. Altenmarkt 2013, s. 29; J. Anderle, Bor čp. 290, okres Tachov. Stavebně historický průzkum. Plzeň 2016, s. 7 [<https://www.verejnedrazbyby>].

Obr. 7: Bor u Tachova, řez špitální kaplí sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele – pohled na severní stěnu (kresba R. Lavička, 2020).

Obr. 8: Bor u Tachova, řez špitální kaplí sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele – pohled na východ (kresba R. Lavička, 2020).

O podobě a zařízení středověkého špitálu z písemných pramenů mnoho nevíme. Z dopisu Jindřicha ze Švamberka z jara roku 1515 vyplývá, že chtěl „duom chudým“ postavit z kamene, což nepochybně splnil.⁶⁸⁾ Z listu sepsaného roku 1518 se dozvídáme, že zde bylo pro špitálníky zřízeno několik menších místností – „komůrek“, které měly

nepochybně dřevěnou podlahu, plochý, rovněž dřevěný strop a jednoduchý interiér osvětlovalo okno uzavřené mázdrami. Mimo to se zde nalézala „světnice“ s kamny a lavicemi. Tato hlavní a určitě největší místnost měla být vydlážděna a sloužila zřejmě nejen jako společný prostor pro špitálníky, ale nepochybně i jako jejich jídelna.⁶⁹⁾ Další místnosti v borském špitálu, respektive jejich funkci bychom mohli předpokládat pouze na základě soudobých analogií, respektive srovnáním s jinými objekty tohoto účelu.⁷⁰⁾

Jak takový špitál mohl vypadat a jaký měl být liturgický provoz v jeho kapli podle představ současníků, nám prozrazuje závěť Markéty z Rožmitálu (†1496), manželky Jindřicha ze Švamberka (†1523), sepsaná krátce před její smrtí ve středu po sv. panně Lucii, 14. prosin-

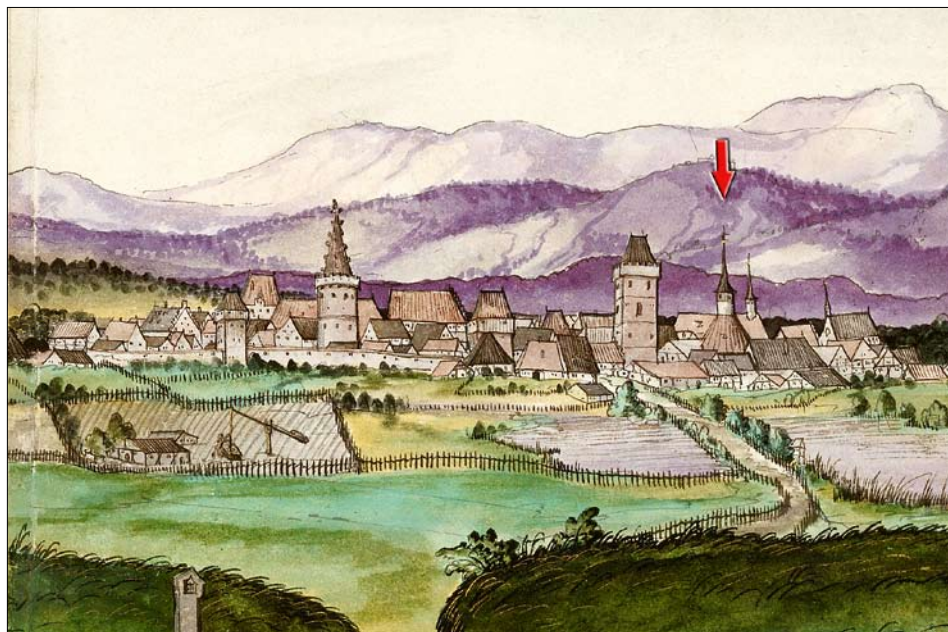
ce roku 1496. Donátorka v ní popsal podobu a zařízení špitálu, který však nakonec nebyl nikdy postaven. Chtěla, aby bylo „koupeno místo v městě, v Nové Plzni, aneb blízko od města... na tom místě, aby byl vystavěn špitál ve jménu milého sv. Jana Křtitele... takovýmto obyčejem. Kostel neveliký, ani ne velmi malý, tak co v něm tři oltáře mohly udělaný býti a při tom kostele, aby udělán byl dům chudým k bydlení, a také druhý malý domek kaplanský se všemi potřebami, v němž by slušně kaplan špitála toho bydleti mohl a ten kaplan, aby byl k velikému oltáři toho špitálu a tomu kaplanu, aby platy bylo koupeno a způsobeno ročního patnáct kop grošů českých a on, aby sám sobě světlo a víno k službě boží zjednal..., aby každé suché dny v pátek mše svatá zádušní zpívána a sloužena byla v tom špitále a tu za mne pána Boha prošeno bylo a za nadepsaného pana Heinricha, manžela mého milého a za všechny z našeho rodu sešlé z toho světa a tak, aby každou sobotu v tom špitále mše svatá zpívána byla a sloužena milé panně Marii ke cti v jménu jejího svatého nanebevzetí a tu zpívati v těch všech suchých dnech v sobotu, aby přicházeli žáci někteří ze školy aneb jiní literáti, jižto by se k tomu hodili a za to, aby jim plat způsoben byl a zjednan..., aby z té sumy kalichy, ornáty a jiné potřeby k službě boží koupeny a zjednány byly do toho špitálu, pokud potřeba káže...za ostatek nahoře psané sumy zlatých, cožkolivěk ostane po nadepsaných věcech... za to všechno, aby duchodové a platy koupeny a zjednány byly k tomu špitálu a na to chudí lidé, aby živi, chováni a odíváni byli podle potřebnosti..., aby každý rok v tom špitále na den sv. Jana Křtitele mše zpívána byla a k tomu, aby odjinud bylo pozváno šest kněží a ti, aby sloužili ten den mše svaté a při obědě, aby nakrmeni a napojeni slušně byli z duchodův špitálských a každému z nich, aby český

69) Tamtéž, č. 236, s. 139–140.

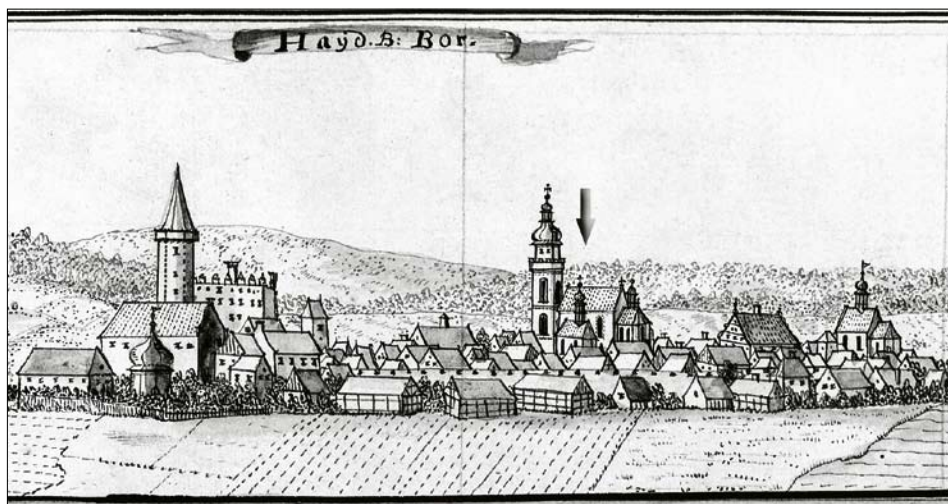
70) Severní křídlo bývalého špitálu nebylo během průzkumu přístupné.

cz/data/file_4334_0.pdf] (vyhledáno 3. 4. 2020).

68) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 200, s. 110.

Obr. 9: Bor u Tachova, první známá veduta města pořizená v letech 1536–1537, vpravo od věže farního kostela vystupuje vysoká střecha špitální kaple sv. Alžběty se sanktusníkem na vrcholu (© Universitätsbibliothek Würzburg, sign. Delin VI, 5, 30).

Obr. 10: F. B. Werner, veduta Boru u Tachova z roku 1752. Schematicky zachycená podoba špitální kaple sv. Alžběty se nalézá v prostoru před jižním průčelím farního kostela (© NPÚ GNŘ Praha, Sběrka fotografické dokumentace, sign. N026165).

groš dán byl..., aby na den sv. Jana Křtitele posvácení v tom špitále bývalo..., aby každý rok z důchodů špitálských koupěny byly dva postavy sukna za čtyři kopy grošů českých a kdežby se nadepsaní poručníci v městečkách aneb v městách doptati mohli chudých spravedlivých lidí těch, jenžto by se styděli žebrati, těm aby to sukno ve jménu božím rozdáno bylo..., by každý rok jednou tu v Plzni lázeň zádušní topena byla z důchodů toho špitála.⁷¹⁾ Donátorka kladla důraz na podobu a vybavení špitální kaple, na zajištění bohoslužby, zejména pak v den svátku patrona sv. Jana Křtitele, neboť považovala za nejdůležitější, aby byly zajištěny přímluvy za spásu její duše, manžela a jejich předků. Zaznamenáváme starost o materiální zajištění kaplana, chovanců špitálů, případně snahu o přilepšení chudým ve městě a okolí. O samotné budově zamýšleného

špitálu, její velikosti a vybavení se nedozvídáme prakticky nic, neboť to zakladatelka zřejmě nepovažovala za důležité. Jeho velikost a vybavení se řešili až při samotné realizaci v závislosti na množství peněz, které byly k dispozici, a jeho výslednou podobu určoval zřejmě najatý stavitel.

Zatímco budova borského špitálu spočívá skryta pod nánosy času, jeho kaple sv. Alžběty (dnes sv. Jana Křtitele) se od svého dokončení dodnes zachovala bez zásadních změn. Nejstarší vyobrazení, respektive podobu její vysoké střechy⁷²⁾ se sanktusníkem na vrcholu nalezneme na první známé vedutě města Boru pořizené při cestě neuburského falckraběte Ottheinricha v letech 1536–1537 do Krakova a Berlína, tedy nedlouho po dokončení špitálu.⁷³⁾ Schematicky zachycenou hmotu špitální kaple s dvojicí oken, se sedlovou, v závěru zvalbenou střechou a nasazeným sanktusníkem nalezneme zakreslenou v prostoru před jižním průčelím farního kostela sv. Mikuláše na vedutě Boru od F. B. Wernera z roku 1752.⁷⁴⁾

Obdélná orientovaná kaple se závěrem o půdorysu 5/8 je

72) Na uvedené vedutě působí jako stanovná střecha, ale ty byly podle známých analogií budovány pouze nad čtvercovým půdorysem, který borská kaple nikdy neměla. Zřejmě se tu jedná o autorovu licenci vzniklou až při tvorbě veduty na základě náčrtků pořizených během cesty.

73) Veduta města Bor (Zu de Hait) z let 1536/1537 se nalézá ve sbírkách – Universitätsbibliothek Würzburg, sign. Delin VI, 5, 30. – Všechny veduty včetně mapy cesty z let 1536/1537 jsou pod názvem projektu – Die Reise des Pfalzgrafen Ottheinrich 1536/1537 dostupné na: <http://www.ottheinrich.info/>. – Město je na vedutě zachyceno od jihozápadu. O velkém odstupu mezi kresbami v plenéru a realizací hovoří i zobrazené sakrální stavby. Zcela vpravo vidíme dnes zaniklý hřbitovní kostel sv. Wolfganga (zbourán roku 1969), upoutá nás výrazná kostelní věž z roku 1526 s charakteristickou dlátkovou střechou a cimbuřím při její patě. Jak dokládá mladší Wernerova veduta města i barokní stavba kostela dnes, věž vždy byla a stále je součástí kostela. Na nejstarší vedutě města je však vyobrazena jako samostatně stojící zvonice a kostel sv. Mikuláše je zachycen napravo v odstupu a zároveň v zákrytu za špitální kaplí. K tomuto nedorozumění mohlo dojít právě při práci kreslíře vytvářejícího vedutu s časovým odstupem v atelieru a na základě skic, které nepochybně zachycovaly především hlavní dominanty města.

74) NPÚ GNŘ Praha, Sběrka fotografické dokumentace – Bor, Přimda, Velké Dvorce, sign. N026165, B. Končinský, reprofoto 1942 – F. B. Werner, Sborník kreseb českých a moravských měst, 1752, původně v městské knihovně ve Vratislavi, originál zničen během druhé světové války. Město je na vedutě zobrazeno od JV.

71) M. Hruška – J. Koráb edd., o. c. v pozn. 58, s. 74.

zbudována z lomového kamene, což je dobře patrné z vnějšíku díky opadaným omítkám. Pouze záklenky oken jsou provedeny z cihel, stejně jako korunní římsa, kterou tvoří úzké cihelné tvarovky s výžlabkem na spodní straně. Cihly posloužily také při zaklenutí interiéru sklípkovou klenbou. Vstup do kaple dnes vede jednoduchými obdélnými dveřmi v západním průčelí, které však byly zřízeny teprve při adaptaci celého objektu pro účely kláštera v 60. letech 19. století.⁷⁵⁾

Interiér osvětlovala původně tři lomená okna v závěru, osově východní, jihovýchodní a dnes zazděné jižní, které se uplatňuje pouze v interiéru v podobě vpadlé niky. I když není možné bez destruktivního průzkumu určit, zda velké okno v západním průčelí pochází z doby výstavby kaple v roce 1515, je to velmi pravděpodobné, neboť jinak by byla kaple příliš temná. Hlavní středověký vstup, jak dokládá kamenné profilované ostění v severní stěně, vedl přímo ze sousední, severní budovy středověkého špitálu. Hluboká, mírně kónická nika vstupu s lomeným záklenkem se otevírá směrem do interiéru kaple. Na vnější hraně jí člení okosení s výžlabkem, které je provedeno pomocí malty a cihel, což naznačuje, že vzniklo zřejmě až při úpravách špitálu v druhé polovině 19. století. Na vnitřní straně niky, směrem do bývalého špitálu je vsazeno kamenné ostění s nízkými kamennými patkami, z nichž vybíhá na každé straně válcový prut se stezkou, který se v patě záklenku dělí na dva. Vnitřní pár lemuje lomený oblouk, aby se ve vrcholu vzájemně protnul, vnější pár prutů běží dál kolmo vzhůru a zabíhá do okolní zdi. Hrany vnějších a vnitřních výžlabků sledují tvar a průběh prutů a opakuji, respektive násobí charakteristický motiv protínání. V protější, jižní stěně kaple se nalézá prostý obdélný vchod, kudy se v novověku po několika schodech sestupovalo do sakristie a dalšími dveřmi do jižního křídla pozdějšího kláštera.

Obr. 11: Bor u Tachova, bývalá špitální kaple sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele – pohled od severozápadu na hlavní průčelí, stav červen 2020.

75) H. Schächer, Fünfbuch der Stadt Haid. II. kniha – 1. sešit, Náboženské poměry, církevní stavby. Vídeň 1925, rkp., český překlad J. Brožek – J. Bradáč – K. Máca, září 1985, strojopis, s. 69 (Archiv zámku Bor, sign. 10a).

Interiér kaple uzavírá sklípková klenba složená ze dvou polí jednoduchého čtyřcípé hvězdy a v závěru, který není nijak architektonicky oddělen např. pomocí vítězného oblouku, má půdorys osmidílné hvězdy, z níž bylo provedeno pouze šest cípů. V západním průčelí se otevírá velké lomené okno a pod ním vstupní dveře, za nimiž stoupají schody na zvýšenou podlahu v kapli. Podlaha, kamenná oltářní menza, dřevěné lavice a kruchta při západním průčelí pochází z posledních výrazných stavebních úprav v samém závěru 19. století.⁷⁶⁾

76) Tamtéž, s. 71 – v roce 1886 byla kaple vymalována, v roce 1896 znovu renovována a dubové lavice byly pořízeny v roce 1890.

Obr. 12: Bor u Tachova, bývalá špitální kaple sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele – pohled od jihovýchodu na závěr kaple (foto J. Gryc, 1976, © NPÚ ÚOP v Plzni, Sběrka fotografické dokumentace, č. neg. 99213).

Obr. 13: Bor u Tachova, bývalá špitální kaple sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele – celkový pohled na sklípkovou klenbu, 1515–1518, stav červen 2020.

ŠPITÁLNÍ KAPLE JAKO ODLESK PŘESTAVBY BORSKÉHO HRADU

I když nemáme k dispozici mnoho konkrétních zpráv, z několika indicií vyplývá, že v období, kdy Jindřich ze Švamberka plánoval stavbu špitálu, probíhala rovněž významná úprava hradu v Boru. První aktivitu zaznamenáváme v době, kdy umírá Bohuslav (VII.) Krušina ze Švamberka († 15. února 1490) a panství přebírá jeho jediný žijící syn Jindřich. Již 23. května 1490 napsal Bušek z Ošelína (z Osselína), hejtman na Boru, ohledně plánovaných stavebních prací na borském hradě Jindřichovi ze Švamberka: „*Také co se dotýče věže, že bude dělána...*“.⁷⁷⁾ V první polovině 90. let 15. století byla rovněž přestavěna hradní kaple sv. Vavřince, kde došlo k vložení polygonálního závěru do staršího pravoúhlého kněžiště s nárožními opěráky. Po dokončení úprav zde byl 8. června 1496 vysvěcen oltář ke cti sv. Vavřince a svatých Floriána, Šebestiána, Fabiána, Rocha, Wolfganga, Leonharda, Mikuláše, Bartoloměje, Jakuba, Petra a Pavla apoštolů, jak dokládá pamětní nápis v presbytáři kaple.⁷⁸⁾ Poslední důkaz o stavební aktivitě na borském hradě představuje pravoúhlý portál se světlíkem z roku 1514, který byl osazen do příčky v přízemí západního křídla hradního paláce. V nadpraží kamenného pravoúhlého ostění je vytesán latinský nápis „*15. MODERATA 14. DVRANT*“.⁷⁹⁾ Krátce na to větší stavební práce na borském hradě nepochybně skončily, neboť ve stejném roce Kryštof získal s pomocí strýce Jindřicha hrad Orlík.⁷⁹⁾

77) F. Mareš, Materiál k dějinám umění, uměleckého průmyslu a podobným, Památky archaeologické a místopisné XVI, 1893, č. 4–5, sl. 300, č. XVII.

78) Z. Knoflíček, Areál zámku v Boru. Stavebně-historický průzkum. Doplněk I, 1. díl. Plzeň 2007, s. 30, s. 63–64, obr. 31–33 (Archiv zámku Bor); F. Záruba, o. c. v pozn. 15, s. 137.

79) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 182, s. 96 – Jindřich ze Švamberka píše

a již v letech 1515–1516 máme písemné zprávy o významné přestavbě nově získaného hradu nad Vltavou.⁸⁰⁾ Kryštof však i nadále sídlil v Boru, než během léta roku 1520 přesídlil na zrekonstruovaný Orlík.⁸¹⁾

I přes minimum zpráv je zřejmé, že šlechtické sídlo v Boru bylo s přestávkami upravováno přibližně tři desetiletí, přičemž zásadní přestavbu realizoval až Kryštof ze Švamberka na přelomu prvního a druhého desetiletí 16. století.⁸²⁾ V architektuře hradu, respektive v jižním křídle paláce dnes dominuje rozsáhlá stavební etapa výrazně ovlivněná saskou architekturou. V hradní kapli a v přízemí paláce jsou vloženy sklípkové klenby, při severovýchodním nároží kaple se vine točité kamenné schodiště s madlem a bez středové podpory, a pět nedávno odhalených záclonových oken se štukovými paspartami osvětlovalo z nádvoří strany slavnostní sál v patře jižního křídla vedle kaple. Uvedené prvky prozrazují očividnou inspiraci dílem stavitele Arnolda Vestfálského, především pak architekturou Albrechtsburgu v saské Míšni zprostředkovanou stavbami v Podkrušnohoří.⁸³⁾ Není jisté bez zajímavosti, že rozměrná, charakteristická záclonová okna se štukovými paspartami se ve stejné době objevila rovněž v druhém patře tzv. Královnina paláce (severní křídlo) na královském hradu Křivoklátu.⁸⁴⁾ Jedná se zjevně o nejmladší pozdně středověkou úpravu hradu, které bylo v literatuře zatím věnováno nejméně pozornosti, neboť badatelé se soustředili především na hradní kapli a vstupní křídlo s arkýřem a velkým sálem.⁸⁵⁾

12. dubna 1513 Kryštofovi o příležitosti koupit hrad Orlík za 8000 kop a upozorňuje, že pokud by byl vyplacen ze zástavy hrad Zvíkov, pak by odtud mohly být využívány Kestřany; A. Sedláček, o. c. v pozn. 21, s. 62 – Kryštof ze Švamberka koupil Orlík od Václava Zmrzlíka ze Svojšína podle smlouvy uzavřené 2. února 1514.

80) AČ XV, o. c. v pozn. 20, s. 116–26. září 1515; č. 212, s. 123–21. listopadu 1515; č. 219, s. 126–127 – 20. června 1516.

81) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 258, 259 a 260, s. 154 – v listech z 27. ledna, 7. března a 10. května 1520 je Kryštof uveden s přídomkem „ze Švamberka a na Boru“; č. 262, s. 156 – v listu z 24. listopadu 1520 a později je již titulován „ze Švamberka a na Vorlíce“.

82) V. Mencl, *Architektura*, in: J. Homolka – J. Krása a kol., *Pozdně gotické umění v Čechách*. Praha 1978, s. 151 – považuje za stavebníka na borském hradě Jana Švamberka, přestože o jeho aktivitě v této záležitosti nemáme žádnou zprávu.

Obr. 14: Bor u Tachova, bývalá špitální kaple sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele – pohled na sklípkovou klenbu z prostoru kruchty, 1515–1518, stav červen 2020.

Obr. 15: Bor u Tachova, bývalá špitální kaple sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele – interiér kaple od jihozápadu, 1515–1518, stav červen 2020.

83) M. Radová-Štiková, o. c. v pozn. 13, s. 225–226; D. Menclová, *České Hradby* 2. Praha 1972, s. 449–451; M. Radová – O. Rada, o. c. v pozn. 10, s. 69; K. Benešová, *Hrad Bor u Tachova*, in: K. Benešová – P. Chotěbor – T. Durdík a kol., *Deset století architektury* 2. *Architektura gotická*. Praha 2001, s. 306; Z. Knoflíček, *Areál zámku v Boru*. *Stavebně-historický průzkum*. Plzeň 2001, s. 17 (Archiv zámku Bor); K. Benešová, II. *Čechy doby jagellonské (1471–1526)*, in: P. Kratochvíl ed., *Velké dějiny země Koruny české*. *Architektura*. Praha 2009, s. 231–282, zde s. 258–259; J. Kuthan, o. c. v pozn. 19, s. 379.

84) D. Menclová, o. c. v pozn. 83, s. 431; J. Kaše – J. J. Outrata – Z. Helfert, *Křivoklát*. Praha 1983, s. 25; K. Benešová, o. c. v pozn. 83, s. 236.

85) A. Birnbaumová – D. Menclová, *Křivoklát. Státní hrad a památky v okolí*. Praha 1960, s. 14–18 (2. pozmen. vydání); D. Menclová, o. c. v pozn. 83, s. 421–435; J. Kaše – J. J. Outrata – Z. Helfert, o. c. v pozn. 84, s. 22–25; T. Durdík, *Hrad Křivoklát III, Deset století architektury*, o. c. v pozn. 83, s. 272–273; J. Kuthan, o. c. v pozn. 19, s. 128–150.

Obr. 16: Bor u Tachova, bývalá špitální kaple sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele – zazděný vstup do špitálu v severní stěně, 1515–1518, stav červen 2020.

Obr. 17: Bor u Tachova, bývalá špitální kaple sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele – interiér kaple od východu, 1515–1518, stav červen 2020.

I zde lze díky tvarosloví záclonových oken předpokládat účast sasky orientovaného stavitele,⁸⁶⁾ který vedl úpravy křivoklátského hradního paláce pravděpodobně někdy mezi lety 1509–1515 za správy hejtmána Jiříka Kfelíře ze Zakšova.⁸⁷⁾

Pro nás je však důležité především to, že během výstavby borského špitálu v letech 1515–1518 se Jindřich obracel z rezidenčního Zvíkova v dopisech vždy na synovce Kryštofa, který přestavoval starý hrad podle dobových standardů. Bylo tedy nasnadě, že v principu jednoduchý projekt borského špitálu vytvořil sasky školený mistr působící tou dobou na úpravách šlechtického sídla v Boru. Jedině tak lze vysvětlit, proč nalézáme ve špitální kapli, stejně jako na hradě, sklípkové klenby a ostění severního portálu má prakticky identické tvarosloví jako kamenné ostění vstupu v severním průčelí severního křídla hradního paláce blízko bývalé brány. Díky očividné shodě tvarosloví a vzácně zachovaným pramenům ke stavbě špitálu z let 1515–1518 tak lze oprávněně předpokládat, že sasky orientovaná přestavba borského hradu probíhala před a nejpozději kolem roku 1515 z iniciativy Kryštofa ze Švamberka, přestože k ní nemáme žádné písemné zprávy. Jedině tak mohlo dojít k doslovné citaci tvarosloví hradní architektury na špitální kapli, neboť se na její realizaci podíleli kameníci a zedníci mistři pracující tou dobou na blízkém hradu.

ŠPITÁLNÍ KAPLE V BORU A REKONSTRUKCE HORNÍ TVRZE V KESTŘANECH

Z hlediska architektury jednoduchá a zdánlivě bezvýznamná špitální kaple sv. Alžběty v Boru u Tachova však

díky zachovaným písemným pramenům a přesně známé době výstavby v letech 1515–1518 hraje klíčovou roli nejen při dataci pozdně středověkých úprav nedalekého borského hradu, ale i horní tvrze v jihočeských Kestřanech, tou dobou náležejícím ke švamberskému panství.

Kestřanské majetky získal Jindřich ze Švamberka postupně během pěti let a zaplatil za ně celkem 7960 kop míšeňských grošů.⁸⁸⁾ Jako první mu prodali Václav z Kestřan s bratrem Jiříkem roku 1491 jak hořejší „osedlou“ tvrz, tak i dolejší pustou tvrz zvanou Barochov-

ho při přestavbě severního křídla.

87) A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého 8. Rakovnicko a Slánsko. Praha 1891, s. 28–29. Poslední návštěva krále Vladislava († 1516) je písemně doložena roku

1509, pak už jeho zájem o Křivoklát postupně upadal. Po panovníkově smrti hrad sloužil jako vězení a byl postupován šlechticům a královským úředníkům; V. Kočka, Dějiny Rakovnicka. Rakovník 2009, s. 38.

88) Č. Zíbrt, Z dějin zámku a panství Zvíkova II. Václava Březana, soupis Švamberského archivu na Zvíkově z r. 1616–7, Časopis musea království Českého 82, č. 3, 1908, s. 345.

86) A. Birnbaumová – D. Menclová, o. c. v pozn. 85, s. 18 – upozornili, že současný stav severního palácového křídla je spíše rekonstrukcí, kterou provedl na základě kreseb a plánů roku 1911 Kamil Hilbert; D. Menclová, o. c. v pozn. 83, s. 429–430, s. 424, obr. 626 – reprodukce kresby vnitřní fasády paláce se záclonovými okny od F. K. Wolfa z roku 1803; K. Benešová, Státní hrad Křivoklát. Praha 1985, nestr. – připomíná vliv míšeňského slohu Arnolda Vestfálské-

skou, dva poplužní dvory, část Kestřan, ves Lhotu a šest rybníků s příslušenstvím.⁸⁹⁾ Společně se švagrem Děpoltem Popelem z Lobkovic dále koupil prostřednictvím příbuzného, strakonického převora Jana ze Švamberka, zřejmě třetí tvrz v Kestřanech se vším, co k ní náleželo. Na podzim roku 1491 Jindřich ze Švamberka získal Lobkovicův díl kestřanského zboží výměnou za tvrz Dobříš s příslušenstvím.⁹⁰⁾ Král Vladislav Jagellonský osvobodil roku 1492 Kestřany z manství a to i včetně zbývajících částí, pokud by ji Švamberk vykoupil od Vojslava a Jana z Kestřan.⁹¹⁾ V témže roce nabízel Jan ze Švamberka, že zprostředkuje koupi další části kestřanského zboží.⁹²⁾ A tak zřejmě i díky jeho pomoci získal Jindřich ze Švamberka v létě roku 1492 od Vojslava jeho díl dědictví v Kestřanech a ve Lhotce s platy, důchody, rybníky⁹³⁾ a jako poslední zbývajících část koupil roku 1495 od Jana Kestřanského dolejší tvrz se vším, co k ní patřilo.⁹⁴⁾

Od roku 1495 držel tedy Jindřich ze Švamberka celé kestřanské panství s třemi tvrzemi a veškerým příslušenstvím, a právě do doby krátce poté bývají většinou badatelů řazeny výrazné pozdně středověké úpravy horní tvrze. Klíčem k datování švamberské rekonstrukce je zde velká hranolová věž stojící při bráně v jihozápadním koutu areálu. Stavba pochází z doby před husitskými válkami a zprvu byla přístupná z nádvoří strany pouze sedlovým portálem v patře.⁹⁵⁾ V jejím přízemí však nalézáme lomený portál se stejně profilovaným kamenným ostěním, jaké bylo užito v interiéru, v severní stěně špitální kaple v Boru. Naprostá shoda tvarosloví obou portálů a výše zmíněná chronologie výstavby špitální kaple dokládá, že do kestřanské věže musel být uvedený portál osazen dodatečně až v roce 1515 nebo brzy poté. Dosud zvažovaný vznik obou vchodů v rozestupu dvaceti let by vedl téměř jistě ke změně tvarosloví mladšího z nich. Stejně tak sklípková klenba borské kaple, která vznikla mezi lety 1515–1518 je velmi blízká sice měřítkově zdrobnělé, v principu však naprosto stejné sklípkové klenbě kaple v severovýchodním křídle kestřanské horní tvrze.⁹⁶⁾

Dosavadní literatura věnovaná stavebním dějinám horní tvrze v Kestřanech sice řadí její pozdně středověkou

Obr. 18: Bor u Tachova, zámek, přízemí jižního křídla – sklípkové klenby v sále, 1510–1515, stav červen 2020.

Obr. 19: Bor u Tachova, zámek, přízemí jižního křídla – sklípkové klenby v sále, 1510–1515, stav červen 2020.

89) J. Emler ed., Pozůstatky desk zemských království Českého roku 1541 pohořelých II. Praha 1872, s. 449; Č. Zíbrt, o. c. v pozn. 88, s. 345; A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrze království Českého 7. Písecko. Praha 1890, s. 244.

90) Č. Zíbrt, o. c. v pozn. 88, s. 344, No. 1 – Kestřany; A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrze království Českého 6. Podbrdsko. Praha 1889, s. 102; týž, o. c. v pozn. 89, s. 245.

91) Č. Zíbrt, o. c. v pozn. 88, s. 345.

92) Tamtéž, s. 344, No. 2 – pamětní listina z roku 1492.

93) Tamtéž, s. 344, No. 3 – Kestřany a Lhotka, s. 345.

94) J. Emler ed., o. c. v pozn. 89, s. 472; Č. Zíbrt, o. c. v pozn. 88, s. 345.

95) Naprosto stejné řešení s přístupem z patra nalézáme u obytné věže dolní tvrze v Kestřanech.

96) J. Kuthan, o. c. v pozn. 19, s. 377.

Obr. 20: Bor u Tachova, zámek, 1. patro jižního křídla – záclonové okno se štukovou paspartou, 1510–1515, stav červen 2020.

Obr. 21: Bor u Tachova, zámek, 1. patro jižního křídla – záclonová okna z původně volné nádvorní strany osvětlovala velký sál vedle kaple, 1510–1515, stav červen 2020.

etapu již do 90. let 15. století,⁹⁷⁾ ale po srovnání obou portálů a sklípkových kleneb v Boru a v Kestřanech lze dojít k věrohodnému předpokladu, že větší stavební aktivita se v kestřanské horní tvrzi odehrávala až v době kolem roku 1515, nebo spíše o něco později. Tomuto závěru napovídají i zlomkovitě dochované písemné zprávy z druhého desetiletí 16. století. Jindřich ze Švamberka v listu zaslaném do Boru 17. ledna 1515 žádá synovce Kryštofova, aby pro jeho potřebu uvolnil Jiříka Skorněšického, „*neb sem chtěl s ním rád na Kestřany jeti a o nějaké dílo, kteréž před sebou mám tu na Kestřanech, s ním rozmluviti, a potom ho také i na Švamberk poslati.*“⁹⁸⁾ Prakticky dva roky poté se dozvídáme, že purkmistr a rada města Vodňan upomínali 30. prosince 1516 Jindřicha ze Švamberka o zaplacení vápna, které odebral „*Vít kovář z Kestřan ku potřebě MtiV zámku, od nich vzal XX. t. [džberů]⁹⁹⁾ vápna po VI. gr... kteráž suma činí II kopy po miešeňsku.*“¹⁰⁰⁾ Další indicie pro posun datování přinesla dendrochronologická analýza zachovaných konstrukcí, která zjistila, že při výstavbě brány horní tvrze se použilo dřevo skácené v zimě na přelomu let 1517/1518 a v baště mezi zámkem a sýpkou v dolní části areálu se našlo dřevo pokácené v zimě na přelomu let 1518/1519.¹⁰¹⁾ Podle zatím neověřené tradice působil v roce 1519 na Kestřanech stavební mistr Michal.¹⁰²⁾

Z těchto nepatrných zpráv je zřejmé, že Jindřich ze Švamberka sice držel celé kestřanské panství od roku 1495, ale k významnějším stavebním úpravám zdejších tvrzí přistoupil až o dvě desetiletí později. Někdy na počátku roku 1515 uvažoval o stavebních změnách jak horní tvrze v Kestřanech, tak i na hradě Švamberku, a proto žádal svého synovce o zapůjčení stavitele Jiříka Skorněšického, který byl tou dobou v Boru a snad dohlížel i na úpravy hradu. Byla to situace naprosto obvyklá, neboť sám Jindřich ze Švamberka před kontrolou úprav nově nabytého hradu Orlíka v listu z roku 1515 synovci Kryštofovi přiznává „*i muoj mi-*

bou s lomenými čely.“; F. Kašička, Horní tvrz v Kestřanech. Příspěvek ke stavební podobě jihočeské tvrze, Památky a příroda 3, č. 1, 1978, s. 11–17, zde s. 13; L. Svoboda, Kestřany (Písek), in: L. Svoboda – J. Úlovec a kol., Encyklopedie českých tvrží II. (K-R). Praha 2000, s. 289.

98) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 198 s. 107–108.

99) „t.“ zde znamená zkratku latinského označení duté míry „tina“ tedy český čber, džber (cca 60–70 litrů), k tomu A. Sedláček, Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách. Praha 1923, s. 94–97.

100) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 223, s. 129.

101) T. Kolář – A. Čejková, Výzkumná zpráva o dendrochronologické analýze. Přírodovědecká fakulta, Katedra botaniky, Laboratoř archeobotaniky a paleoekologie, Biologická fakulta JU České Budějovice, 7. 9. 2006, [dostupné on-line: <https://kestrany.cz/dendrochronologie/>].

102) D. Menclová, o. c. v pozn. 83, s. 492 – zdroj neuvádí a informaci se nepodařilo ověřit.

97) F. Kašička – L. Lancinger, Staré Kestřany – horní tvrz. Stavebně historický průzkum tvrze. Praha 1974, strojopis, s. 50 (Archiv NPÚ ÚOP v Č. Budějovicích, inv. č. 1968/1) – „... raným dílem švamberské etapy je např. vložení lomeného portálku s přetínavými pruty do parteru jihozápadní věže a zaklenutí prostoru za ním cihelnou křížovou klen-

Obr. 22: Bor u Tachova, bývalá špitální kaple sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele – zazděný vstup do špitálu v severní stěně, 1515–1518, stav červen 2020.

Obr. 23: Bor u Tachova, zámek, přízemí severního křídla – vstup do paláce v severním průčelí blízko bývalé brány, kolem 1515, stav červen 2020.

*lŧ pane strŧjĉe, jรก mรกlo stavenie rozumiem, neŧ proto jรก se tam rรกd staviti chci k ŧadosti vaŧŧ.*¹⁰³⁾ Zlomkovitě pŧsmenně zprรกvy a poznatky dendrochronologie vĉetně srovnรกnŧ tvaroslovŧ se ŧpitรกlnŧ kaplŧ v Boru dovolujŧ klรกst vŧznamně stavebnŧ ŧpravy hornŧ tvrze v Kestřanech zahrnujŧ nejen adaptaci starŧŧ obytně věŧe v jihozรกpadnŧm koutu, ale přede vŧŧm vestavbu palcověho křŧdla se vstupnŧ branou do bŧvalěho přŧkopu a ŧpravy navazujŧcŧho kratŧŧho křŧdla s novou kaplŧ aŧ do let 1515–1520.¹⁰⁴⁾ Zรกroveň tak lze věrohodně odvodit, ŧe inspiraci jak pro tvaroslovŧ kamenickŧch prvkvŧ, tak i ŧŧitŧ sklŧpkově klenby v hornŧ kestřanskě tvrze byla podoba prรกvě dokonĉeně přestavby ŧvamberskěho hradu a ŧpitรกlnŧ kaple v Boru,¹⁰⁵⁾ nikoliv měŧfanskě domy v Pŧsku nebo hrad v Orlŧku, kterŧ Kryŧtof ze ŧvamberka zŧskal aŧ roku 1514.¹⁰⁶⁾

103) AĈ XV, o. c. v pozn. 20, ĉ. 203, s. 114.

104) F. Kaŧiĉka – L. Lancinger, o. c. v pozn. 97, s. 50 – autořŧ tyto ĉásti hornŧ tvrze povaŧujŧ za „raně dŧlo ŧvamberskě etapy“ a hodnotŧ je jako „nejvŧraznějŧŧ dŧlo pozdnŧ gotiky“ v objektu, ale nijak blŧŧe je nedatujŧ; totěŧ uvádŧ T. Durdŧk – F. Kaŧiĉka – B. Nechvรกtal, Hrady, hrรกdky a tvrze na Pŧsecku. Pŧsek 1995, s. 261. Zaklenutŧ kaple v tvrze řadí do období 1515–1520 naopak F. Zรกruba, o. c. v pozn. 15, s. 25, 192 a 196.

105) M. Radovรก – O. Rada, o. c. v pozn. 10, s. 192 – sklŧpkovou klenbu kaple na Orlŧku přŧsuzujŧ stavitelŧm pracujŧcŧm na hradu v Boru nebo na tvrze v Kestřanech.

106) D. Menclovรก, o. c. v pozn. 83, s. 492; F. Kaŧiĉka – L. Lancinger, o. c. v pozn. 97, s. 51; F. Kaŧiĉka, o. c. v pozn. 97, s. 13; T. Durdŧk – F. Kaŧiĉka – B. Nechvรกtal, o. c. v pozn. 104, s. 262.

Obr. 24: Kestřany (okres Pŧsek), hornŧ tvrz, věŧ přŧ brรกně v jihozรกpadnŧm koutu areálu – vstup do přŧzemŧ věŧe z nรกdvorŧ, 1515–1520, stav přŧsŧnec 2019.

Obr. 25: Bor u Tachova, bývalá špitální kaple sv. Alžběty, dnes sv. Jana Křtitele – celkový pohled na sklípkovou klenbu, 1515–1518, stav červen 2020.

SKLÍPKOVÁ KLENBA A SASKÝ SLOH NA ŠVAMBERSKÝCH STAVBÁCH

Za hlavního šířitele míšeňského slohu, respektive jeho nejmarkantnějšího znaku – sklípkové klenby, na našem území je již dlouho po právu považována observantská větev řádu františkánů. Tito bosí bratři se v pozdním středověku těšili všeobecné oblibě jak mezi prostým lidem a měšťany, tak i šlechtou,¹⁰⁷⁾ která převážně financovala výstavbu jejich konventů s nezbytnými kostely, často zároveň rodovými pohřebišti donátorů, mnohdy opatřenými právě sklípkovou klenbou.¹⁰⁸⁾ Rovněž v případě švamberkých staveb ovlivněných tímto slohem v druhém desetiletí 16. století lze jako inspirační zdroj nepochybně uvést bosé františkány a jejich budované konventy. Zřetelnou náklonnost k tomuto řádu nalézáme již v závěti Jindřichovy manželky Markéty z Rožmitálu († 1496) důrazně vyjádřenou slovy: „Také rozkazují, aby z té nadepsané sumy vydáno bylo tu v Plzni padesáte zlatých a na Bechyni padesáte zlatých a do Horažďovic dvacet zlatých a do Tachova dvacet zlatých, vše uherských do bosáckých klášterů a ty sumy zlatých, aby hned vydány byly prokurátorům nade-

Obr. 26: Kestřany, horní tvrz, kaple v severovýchodním křídle – pohled na sklípkovou klenbu, 1515–1520, stav prosinec 2019.

psaných bosáckých klášterů, aby oni to obrátili, quardiánů těch klášterů rada, na bosácké potřeby“.¹⁰⁹⁾

Při poslední středověké přestavbě hradu v Boru pravděpodobně v letech 1510–1515 využil Kryštof ze Švamberka († 1534) služeb stavitele ovládajícího motiv typických záclonových oken a umění bezžeburné sklípkové klenby, kterou použil ještě mezi lety 1515–1518 k zaklnutí špitální kaple sv. Alžběty budované na náklad Jindřicha ze Švamberka († 1523) ve stejném městě. Nabízí se zde otázka, kde takového stavitele poznal, respektive odkud jej na své panství získal?

Švamberkové byli na přelomu 15. a 16. století spřízněni s několika předními rody, na jejichž panstvích rovněž zaznamenáváme užití sklípkových kleneb převážně při stavbě sakrálních budov. Zdeněk Lev z Rožmitálu († 1535), bratranec Jindřichovy manželky Markéty,¹¹⁰⁾ zvolil pro zaklnutí dvoulodí městského kostela Nanebevzetí Panny Marie a sousední hřbitovní kaple sv. Michala v sídelní Blatné sklípkovou klenbu dokončenou a vysvěcenou roku 1515.¹¹¹⁾ Tento vysoký aristokrat se oženil s Kateřinou († před 1527)¹¹²⁾ z rodu Švihovských z Rýzmburka, kteří

107) K tomu R. Šimůnek, *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha 2013, zejména s. 88–90; P. Hlaváček, *Nový Jeruzalém? Příběh františkánského kláštera Čtrnácti svatých pomocníků v Kadani*. Kadaň 2013, s. 13–16.

108) M. Radová – O. Rada, o. c. v pozn. 10, s. 62–81.

109) M. Hruška – J. Koráb edd., o. c. v pozn. 58, s. 74.

110) S. Kotlárová, *Paní z Rožmitálu*. České Budějovice 2008, s. 195–196.

111) V. Červenka – R. Lavička, o. c. v pozn. 28, s. 79–81.

112) S. Kotlárová, o. c. v pozn. 110, s. 196; V. Červenka – R. Lavička, o. c. v pozn. 28, s. 67, 78.

rovněž patřili k příznivcům františkánů. Jeho tchán Půta Švihovský z Rýzemberka (†1504) založil zřejmě již v polovině 90. let 15. století,¹¹³⁾ nebo v roce 1501 znovu nadal klášter františkánů observantů v Horažďovicích,¹¹⁴⁾ kde zakrátko našel místo posledního odpočinku, jak dokládá jeho náhrobní kámen v klášterním kostele.¹¹⁵⁾ Půtovi synové Břetislav, Jindřich, Vilém a Václav si rozdělili dědictví po otci na konci roku 1505,¹¹⁶⁾ přičemž se zavázali dostavět zmíněný klášter,¹¹⁷⁾ kde se roku 1519 konala kapitula řádové provincie.¹¹⁸⁾ Vilém Švihovský z Rýzemberka, který získal s bratrem Břetislavem polovinu panství a hradu Rabí,¹¹⁹⁾ se roku 1519 obrátil na Jindřicha ze Švamberka při příležitosti narození syna se žádostí, aby se stal jeho kmotrem, neboť švagr Zdeněk Lev z Rožmitálu musel být během křtin v nedokladné záležitosti na Krumlově u Petra IV. z Rožemberka.¹²⁰⁾ Vilém s bratrem Břetislavem drželi vedle Rabí v zástavě také nedaleké Nezamyslice, kde byla v kostele Nanebevzetí Panny Marie v letech 1510–1515, bezpochyby za jejich přispění, vložena do staršího plochostropé lodi sklípková klenba nového trojlodí.¹²¹⁾ Kolem roku 1525 pak Švihovští bratři nezamyslický újezd koupili od Břevnovského kláštera.¹²²⁾

Užití sklípkových kleneb shledáváme rovněž na šternberském panství. Zdeslav ze Šternberka (†1502) znovu uvedl na podzim roku 1491 františkány do zrušeného kláštera v Bechyni.¹²³⁾ Již na jaře téhož roku zahájil položením základního kamene rekonstrukci a rozšíření klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie.¹²⁴⁾ Většina stavebních prací na bechyňském klášteře byla však realizována až za jeho nástupce Ladislava ze Šternberka († 1521). Zaklenutí dvoulodí kostela sklípkovými klenbami proběhlo někdy krátce před rokem 1500, jelikož tehdy byl stejným způsobem a zřejmě i stejnými stavitelem zakle-

nuto dvoulodí městského kostela v nedaleké Soběslavi.¹²⁵⁾ V prvním desetiletí 16. století pak získaly sklípkové klenby ambity s kapitulní síní bechyňského kláštera, neboť v roce 1513 zde zasedala provinciální kapitula.¹²⁶⁾ V nově zaklenutém klášterním kostele spočinul jak Ladislav ze Šternberka († 1521), tak i jeho nástupce Jan ze Šternberka († 1528),¹²⁷⁾ jejichž náhrobky jsou dodnes v presbytáři.¹²⁸⁾ V letech 1528–1530 získal bechyňské panství včetně kláštera s kostelním právem podací¹²⁹⁾ příbuzný Šternberků Kryštof I. ze Švamberka.¹³⁰⁾ Po smrti roku 1534 se i on nechal pohřbít v bechyňském klášterním kostele, kde jej dosud v kněžišti připomíná figurální náhrobek s příznačným textem „... první držitel panství [bechyňského] z rodu svého“.¹³¹⁾

Jen letmý pohled na rodinné vazby Švamberků k dalším šlechtickým rodům a s nimi spojené stavby se sklípkovou klenbou ukazuje, že nejstarší realizaci v okruhu jejich příbuzných představovalo „šternberské“ zaklenutí dvoulodí klášterního kostela v Bechyni před rokem 1500 a navazující klenutí konventu dokončené před rokem 1513. O něco později následovalo „švihovské“ klenutí kláštera v Horažďovicích někdy mezi lety 1505–1519. Souběžně s pracemi na švamborském Boru probíhalo jak „rožmitálské“ klenutí v městském kostele a v hřbitovní kapli v Blatné, dokončené roku 1515, tak i „švihovské“ klenutí trojlodí kostela v Nezamyslicích. Vzhledem k tomu, že matkou Kryštofa ze Švamberka byla Kunhuta z rodu Šternberků,¹³²⁾ kteří jako první v této širší rodině realizovali sklípkové klenby v bechyňském klášteře, kde nakonec spočinul v hrobě i Kryštof ze Švamberka sám, lze obezřetně soudit, že do Boru přišel stavitel zřejmě působící před tím na šternberských stavbách v Bechyni.

ZÁVĚREM

Stavebně jednoduchá a zdánlivě nevýznamná špitální kaple sv. Alžběty má při zohlednění všech zachovaných písemných pramenů o její výstavbě a po provedení stylového rozboru architektonických prvků – klenby a kamenného ostění vstupu, velký význam pro zpřesnění, respektive určení správné datace stavebních úprav borského hradu a horní tvrze v jihočeských Kestřanech, ke kterým není k dispozici mnoho relevantních historických zpráv, a se kterými má na první pohled jen málo společného. Písemné prameny dovolují nahlédnout nejen do způsobu budování církevní stavby v pozdním středověku, ale i zajištění jejího nezbytného vysvěcení, které představovalo v době sedisvakance pražského arcibiskupství a s tím související

113) V literatuře se všeobecně uvádí, že horažďovický klášter byl založen roku 1501, ale Markéta z Rožmitálu učinila již v roce 1496 odkaz k „bosáckému“ klášteru v Horažďovicích, takže musel v té době již v nějaké formě existovat – k obsahu závěti M. Hruška – J. Koráb edd., o. c. v pozn. 58, s. 74.

114) A. Sedláček, o. c. v pozn. 21, s. 209; P. Vlček – D. Foltýn, Horažďovice (Klatovy). Bývalý konvent minoritů (původně františkánů) u kostela Archanděla Michaela..., in: P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn edd., Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997, s. 227–229, zde s. 28; J. Kuthan, o. c. v pozn. 19, s. 332–336; R. Šimůnek, o. c. v pozn. 107, s. 351, pozn. 17 – připomíná, že minoritský klášter existoval v Horažďovicích ještě koncem 15. let 15. století a františkáni poté sídlili u stejného kostela jako dříve minorité.

115) J. Chlábek, Náhrobek Půty Švihovského a jeho symbolika v kontextu pozdní gotické náhrobní plastiky, Umění 31, č. 1, 1983, s. 27–33, zde s. 27; J. Kuthan, o. c. v pozn. 19, s. 336–338.

116) A. Sedláček, Hrad, zámky a tvrze království Českého 9. Domažlicko a Klatovsko. Praha 1893, s. 17; *tjž*, o. c. v pozn. 21, s. 209.

117) A. Sedláček, o. c. v pozn. 21, s. 209.

118) M. Radová – O. Rada, o. c. v pozn. 10, s. 173.

119) A. Sedláček, o. c. v pozn. 3, s. 17.

120) Tamtéž, s. 23–24.

121) R. Lavička, Nový pohled na stavební vývoj kostela Nanebevzetí Panny Marie v Nezamyslicích, Památky západních Čech V, 2015, s. 27–43, zde s. 37–42.

122) A. Sedláček, o. c. v pozn. 21, s. 90.

123) P. Vlček – P. Sommer, Bechyň (Tábor). Bývalý konvent minoritů posléze františkánů u kostela Nanebevzetí Panny Marie, in: P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn edd., o. c. v pozn. 114, s. 169; J. Kuthan, o. c. v pozn. 19, s. 364.

124) A. Sedláček, o. c. v pozn. 89, s. 26 – uvádí, že se tak stalo 29. dubna 1501(!), ale muselo k tomu dojít nepochybně o deset let dříve, jak o tom dodnes svědčí letopočet 1491 vytesaný na vrcholu sedile v jižní stěně kněžiště, nebo se datum týká založení nového konventu vedle právě dokončeného kostela.

125) M. Radová – O. Rada, o. c. v pozn. 10, s. 161, 204.

126) P. Vlček – P. Sommer, Bechyň (Tábor). Bývalý konvent minoritů posléze františkánů u kostela Nanebevzetí Panny Marie, in: P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn edd., o. c. v pozn. 114, s. 170.

127) A. Sedláček, o. c. v pozn. 89, s. 26.

128) A. Podlaha – E. Šittler, Soupis památek historických a uměleckých v království českém 5. Politický okres milevský. Praha 1898, s. 23–24.

129) A. Sedláček, o. c. v pozn. 89, s. 27.

130) Kryštof byl synem Hynka ze Švamberka († 1489) a Kunhuty/Kunky ze Šternberka († kolem 1500). O vztahu obou rodů vypovídá list z 9. června 1515, kde Ladislav ze Šternberka oslovuje Kryštofa ze Švamberka „urozený pane, pane a uje muoj milý“ – AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 193, s. 104.

131) A. Podlaha – E. Šittler, o. c. v pozn. 128, s. 24–25.

132) AČ XV, o. c. v pozn. 20, č. 159, s. 80 a č. 163, s. 83.

absence biskupů závažný problém, trefně vystižený slovy Jindřicha ze Švamberka „... *neb potom Buoh vie, kdy bychom [se] biskupa dočkali, aby jej posvětil.*“ Tento konkrétní případ tak poukázal na to, že ani přesně známé a velmi konkrétní datum vysvěcení církevní stavby nemuselo vždy znamenat její faktické dokončení, neboť ve snaze získat pro tento obřad nezbytného, ale nedostatkového biskupa, byly konsekrovány ještě nedokončené objekty či oltáře. Příběh špitální kaple příznačně zasvěcené původně sv. Alžbětě Durynské, jako patronce chudých, nemocných a všeobecně lidí v nouzi navíc ukazuje, že snaha pomoci druhým mnohdy přichází až s uvědoměním si vlastních slabostí, s nastupujícími nemocemi a blížícím se koncem nyní, stejně jako v případě nemocného velmože Jindřicha ze Švamberka ve středověku.

Historie a podoba špitální kaple v Boru nás vede k závěru, že není dobré podceňovat zdánlivě malé a nevýznamné stavby, které dnes mohou představovat „úhelný kámen“ pro nalezení ztracených souvislostí a rekonstrukci zaniklého přediva historie, respektive poznání vývoje

architektury v určitém regionu obvykle vymezeném osobními vazbami stavebníků z řad šlechty, měšťanů, klášterů či farářů.

Tato studie vznikla v rámci dílčího cíle „Tematické průzkumy památek“ financované z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (IP DKRVO).

Tato studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101)

PHDR. ROMAN LAVIČKA, PH.D.: NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ ÚSTAV, ÚZEMNÍ ODBORNÉ
PRACOVNÍSTĚ V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH,
SENOVÁŽNÉ NÁM. 6, ČESKÉ BUDĚJOVICE
LAVICKA.ROMAN@NPU.CZ

PRAMENY

Archív zámku Bor

Z. Knořlíček, Areál zámku v Boru, Stavebně-historický průzkum. Plzeň 2001, Archív zámku Bor.

Z. Knořlíček, Areál zámku v Boru, Stavebně-historický průzkum, Doplněk I., 1. díl. Plzeň 2007, Archív zámku Bor.

H. Schächer, Fünfbuch der Stadt Haid, II. kniha – 1. sešit, Náboženské poměry, církevní stavby, rukopis Videň 1925, český překlad J. Brožek – J. Bradáč – K. Máca, září 1985, strojopis, Archív zámku Bor, sign. 10a.

H. Watzka, K dějinám města Boru, český překlad Josef Bradáč – Karel Máca, květen 1986, strojopis, Archív zámku Bor, sign. 21a.

NPÚ, ÚOP České Budějovice

F. Kašička – L. Lancinger, Staré Kestřany – horní tvrz, stavebně historický průzkum tvrže. Praha 1974, strojopis, Archív NPÚ, ÚOP České Budějovice, inv. č. 1968/1.

NPÚ, ÚOP Plzeň

P. Melková – M. Cikán – P. Košťálek – V. Mlázovský, Bor u Tachova, kaple sv. Jana Křtitele, Zajištění havarijního stavu střechy. Praha 2012, Archív NPÚ, ÚOP Plzeň, sign. O 034-4-25272.

P. Melková – M. Cikán – V. Mlázovský, Pozdně gotická kaple se sklípkovou klenbou z 16. století, Projekt záchrany architektonického dědictví, Bor, areál bývalého klášterního kostela sv. Jana Křtitele. Praha 2012, Archív NPÚ, ÚOP Plzeň, sign. O 037-4-25318.

NPÚ, Gní Praha

NPÚ, Generální ředitelství Praha, Sbirka fotografické dokumentace – Bor, Přimda, Velké Dvorce, sign. N026165, B. Končinský, reprofoto 1942 – F. B. Werner, Sborník kreseb českých a moravských měst, 1752.

Národní archiv Praha

NA Praha, fond Desky zemské větší, Kvaterní trhový červený vejpisův od 1544 do 1606, inv. č. 6, zápis č. B 26, 1545 (1520) – kšaft Jindřicha ze Švamberka.

Státní oblastní archiv Třeboň

SOA Třeboň, fond Cizí statky Třeboň (1205–1797), listina č. 291.

SOA Třeboň, fond Cizí statky Třeboň (1205–1797), listina č. 293.

SOA Třeboň, fond Cizí statky Třeboň (1205–1797), listina č. 294.

SOA Třeboň, fond Cizí statky Třeboň (1205–1797), listina č. 691.

Universitätsbibliothek Würzburg

Universitätsbibliothek Würzburg, Die Sammlungen Delin. I. bis Delin. XI., Delin VI. – Die Reise des Pfalzgrafen Ottheinrich, sign. Delin VI., 5. 30 – Veduta města Bor (Zv de Hait) z let 1536/1537

J. Anderle, Bor čp. 290, okres Tachov, Stavebně historický průzkum. Plzeň 2016. Vyhledáno 3. 4. 2020 na: https://www.verjednazby.cz/data/file_4334_0.pdf

T. Kolář a A. Čejková, Výzkumná zpráva o dendrochronologické analýze. Přírodovědecká fakulta, katedra botaniky, Laboratoř archeobotaniky a paleoekologie, Biologická fakulta JU České Budějovice, 7. 9. 2006, dostupné on-line: <https://kestrany.cz/dendrochronologie>

R. Lomíčková, Vizitační protokoly cisterciáckých klášterů ve 14. století, Diplomová práce, FFUK Praha, Ústav českých dějin. Praha 2006.

P. Trnka, Diplomatika a správa kláštera Teplá ve druhé polovině 15. století, Disertační práce, FFUK Praha, Katedra pomocných věd historických a archivního studia. Praha 2016

LITERATURA

- K. Benešová, Státní hrad Křivoklát. Praha 1985, nestr.
- K. Benešová, 2.233, Hrad Bor u Tachova, in: K. Benešová – P. Chotěbor – T. Durdík et al., Deset století architektury, díl 2., Architektura gotická. Praha 2001, s. 306.
- K. Benešová, II. Čechy doby jagellonské (1471–1526), in: P. Kratochvíl (ed.), Velké dějiny zemí Koruny české, Architektura. Praha 2009, 231–282.
- A. Birnbaumová – D. Menclová, Křivoklát, Státní hrad a památky v okolí. Praha 1960.
- M. M. Buben – P. R. Pokorný, Encyklopedie českých a moravských pomocných (světících) biskupů (se suplementem sídelních biskupů). Praha 2014.
- V. Červenka – R. Lavička, Blatná, Děkaný kostel Nanebevzetí Panny Marie. České Budějovice 2015.
- T. Durdík – F. Kašička – B. Nechvátal, Hrad, hrádka a tvrze na Písecku. Písek 1995.
- T. Durdík, 2.196, Hrad Křivoklát III., in: K. Benešová – P. Chotěbor – T. Durdík et al., Deset století architektury, díl 2., Architektura gotická. Praha 2001, s. 272–273.
- J. Emler (ed.), Pozůstatky desk zemských království Českého roku 1541 pohořelých. Praha 1872, díl II.
- J. Eršl – J. Pražák, Archiv pražské Metropolitní kapituly, II. Katalog listin a listů z let 1420–1561. Praha 1986.
- W.-D. Hamperl (Hrsg.), Haider Pfarrchronik, Band II. 1777–1945. Altenmarkt 2013.
- F. A. Heber, Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser. Prag 1846.
- P. Hlaváček, Nový Jeruzalém? Příběh františkánského kláštera Čtrnácti svatých pomocníků v Kadani. Kadaň 2013.
- M. Hruška – J. Koráb (edd.), Kniha pamětní král. krajského města Plzně od roku 775 až 1870. Plzeň 1883.
- J. Chlábek, Náhrobek Půty Švihovského a jeho symbolika v kontextu pozdně gotické náhrobní plastiky, Umění 31, 1983, č. 1, s. 27–33.
- J. Janský, Páni ze Švamberka, Pětisetletá sága rodu s erbem labutě. Domažlice 2006.
- P. Jindra – M. Ottová – J. Anderle, Obrazy krásy a spásy, Gotika v jihozápadních Čechách. Plzeň 2013.
- J. Kaše – Jan J. Outrata – Z. Helfert, Křivoklát. Praha 1983.
- F. Kašička, Horní tvrz v Kestřanech, Příspěvek ke stavební podobě jihočeské tvrze, Památky a příroda 3, 1978, č. 1, s. 11–17.
- D. Klein, Kulturdenkmäler in den historischen deutschen Siedlungsgebieten von Böhmen – Mähren – Schlesien, Politische Bezirk Tachau (Gebietsstand 1930). München 1999.
- V. Kočka, Dějiny Rakovnícka, Rakovník 2009.
- J. Köfeler, Der politische Bezirk Tachau, Eine Heimatskunde für Haus und Schule. Tachau 1890.
- S. Kotlárová, Páni z Rožmitálu. České Budějovice 2008.
- S. Kotlárová, Jan III. z Rožmberka 1484–1532. České Budějovice 2010.
- K. Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl 1., A-G. Praha 1996.
- J. Kuthan, Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců, díl 1., Král a šlechta. Praha 2010.
- R. Lavička, Nový pohled na stavební vývoj kostela Nanebevzetí Panny Marie v Nezamyslicích, Památky západních Čech V., Plzeň 2015, s. 27–43.
- K. Máca, Bor – Merica – Haid, in: Sborník okresního muzea v Tachově (19), 1984, s. 15–20.
- F. Mareš, Materiál k dějinám umění, uměleckého průmyslu a podobným, Památky archaeologické a místopisné XVI., 1893, č. 4–5, sl. 297–300.
- V. Mencl, Architektura, in: J. Homolka, J. Krása, et al., Pozdně gotické umění v Čechách. Praha 1978.
- D. Menclová, České Hrady. Praha 1972, díl 2.
- I. Němec (ed.), Slova a dějiny, Půl kopy názvů pro příbuzenské vztahy. Praha 1980.
- M. Novobilský – P. Rožmberský, Hrad Krasíkov neboli Švamberk. Plzeň 1997.
- A. Podlaha – E. Šittler, Soupis památek historických a uměleckých v království českém, díl 5., Politický okres Milevský. Praha 1898.
- E. Poche (ed.), Umělecké památky Čech, díl 1., A-J. Praha 1977.
- M. Radová-Štiková, Sklípková klenba, Příspěvek k dějinám pozdně gotické architektury, Umění VI., 1958, č. 3, s. 217–238.
- M. a O. Radovi, Kniha o sklípkových klenbách. Praha 1998.
- A. Rezek – F. Mareš – J. Kalousek (edd.), A. XXX – Dopisy rodu Švamberského z let 1449–1526, in: Archiv český čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích, 1896, díl XV., s. 1–170.
- A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl 6., Podbrdsko. Praha 1889.
- A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl 7., Písecko. Praha 1890.
- A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl 8., Rakovnícko a Slánsko. Praha 1891.
- A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl 9., Domažlicko a Klatovsko. Praha 1893.
- A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl 11., Prácheňsko. Praha 1897.
- A. Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl 13., Plzeňsko a Loketský. Praha 1905.
- A. Sedláček, Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách. Praha 1923.
- G. Schmidt, Privilegien der Herren von Schwanberg für ihre Stadt Haid, Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen (MVGDB), 67. Jhrg., 1929, S. 1–36.
- R. Soukup, Říšská cesta řečená „Zlatá“, Norimberk – Praha v úseku Bärnau – Tachov – Trnová, in: Jitka Matuszková (ed.), Staré stezky 12/2008, Sborník referátů z 12. semináře uspořádaného Národním památkovým ústavem, územním odborným pracovištěm v Brně 23. dubna 2008, s. 53–78.
- L. Svoboda, Kestřany (Písek) in: L. Svoboda – J. Úlovec et al., Encyklopedie českých tvrzí. Praha 2000, díl II., K-R, s. 289–290.
- J. V. Šimák, Středověká kolonisace v zemích Českých, České Dějiny, díl I., část 5. Praha 1938.
- R. Šimůnek, Reprezentace české středověké šlechty. Praha 2013.
- R. Šíroky – K. Nováček, K počátkům Norimberské cesty na Tachovsku, Archaeologia historica, 1998, roč. 23, č. 1, s. 59–71.
- I. Vávra, Řezenská a Norimberská cesta, Historická geografie 11, Praha 1973, s. 31–94.
- P. Vlček – D. Foltýn, Hraždovice (Klatovy), Bývalý konvent minoritů (původně františkánů) u kostela Archanděla Michaela..., in: P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn (edd.), Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997, s. 227–229.
- P. Vlček – P. Sommer, Bechyně (Tábor), Bývalý konvent minoritů posléze františkánů u kostela Nanebevzetí Panny Marie, in: P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn, Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997, s. 169–171.
- Z. Wirth – A. Bartušek, Umělecké památky Čech. Praha 1957.
- F. Záruba, Hradní kaple, III. doba poděbradská a jagellonská. Praha 2016.
- Č. Zíbrt, Z dějin zámku a panství Zvíkova II., Václava Březana soupis Švamberkého archivu na Zvíkově z r. 1616–7, Časopis Musea království Českého 1908, roč. 82, č. 2, s. 204–221.

DAS VERGESSENE SPITAL DER HL. ELISABETH IN BOR U TACHOVA UND SEIN AUSBAU IN DEN JAHREN 1515–1518

Anhand des gründlichen Studiums der Archivquellen ist es gelungen zu beweisen, dass Heinrich von Schwanberg († 1523) mit Genehmigung und unter Mithilfe seines Neffen Christoph von Schwanberg († 1534) das Spital mit Kapelle in Bor u Tachova (Haid, Bez. Tachov [Tachau]) in den Jahren 1515–1518 an Stelle eines wüsten Hauses hat erbauen lassen. Im Laufe einer Bausaison war der Rohbau der Spitalskapelle mit drei Altären aufgewachsen, die der Hilfsbischof Martin Göschl (1509–1526) am 22. August 1515 zu Ehren der hl. Elisabeth von Thüringen, der Patronin der Armen und Kranken eingeweiht hatte. Im Laufe weiterer Jahre wurde die Kapelle gewölbt; an ihrer Seite wuchs das Steingebäude des Spitals auf, wohin die ersten Pflinglinge im Beisein des Bauherrn Heinrich von Schwanberg im Frühjahr 1518 eingeführt wurden. Die Vollendung und Ausstattung des Spitals und der Kapelle dauerten noch etliche Jahre danach. Die letzte Nachricht von einer Stiftung zugunsten des Haider Spitals stammt aus dem Jahre 1522.

Die Gestalt der Spitalskapelle mit dem Eingangsportal und Zellengewölbe belegt ihre Ausführung durch einen der Baumeister, die am Umbau der benachbarten Burg in den Jahren 1510–1515 teilnahmen; der Bau entspricht der Formsprache gemäß den zeitgenössischen Standards – die Zellengewölbe, Vorhangbogenfenster und Spindeltreppe belegen die Inspiration durch die sächsische Architektur, besonders die der Albrechtsburg in Meißen. Die Stilanalyse bewies dann, dass nicht nur die neue Gestalt der Haider Burg, sondern vor allem bereits die der behandelten Spitalskapelle den Charakter des Umbaus der südböhmischen Oberen Feste in Kestřany (Bez. Písek) beeinflusst hat. Die Schwanberg erwarben sie zwar schon 1491, aber dank den angeführten formalen Beziehungen und seltenen schriftlichen Nachrichten lässt sie sich erst in die Jahre 1518–1520 einordnen.

Die sächsisch orientierte Architektur geriet in die Schwanberger Bauten in Bor und Kestřany vor allem dank den Verwandtschaftsbeziehungen zwischen den Schwanberg und den Herren von Rožmitál, den Schvihauer von Riesenberg und den Sternberg, in deren Domänen auch die Bauwerke mit den Zellengewölben aufwuchsen. Von da aus ist wohl auch der Baumeister der Spitalskapelle in Bor hergekommen. Die genannten Geschlechter unterstützten den Franziskaner-Observantenorden, einen der Hauptträger dieses neuen Gewölbetypus in böhmischen Kronländern. Die dank der großzügigen adeligen Stiftungen gebauten Franziskanerklöster wurden somit nicht nur zur Inspirationsquelle für eine Menge weiterer Bauten, sondern auch zu Begräbnisstätten für ihre Stifter.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Bor u Tachova (Haid, Bez. Tachov [Tachau]), ehemaliges, später zum Kloster erweitertes Spital (links Nr.-Konskr. 289, rechts Nr.-Konskr. 290) mit der Kapelle des hl. Johannes d. T. (ursprünglich der hl. Elisabeth eingeweiht) in der Mitte, Ansicht von Nordwesten, aus dem Pfarrkirchenturm zu aufgenommen (Foto Roman Lavička, August 2020).

Abb. 2: Bor u Tachova, Grundriss der Stadt, sog. Pflichtabdruck der Mappe des Stablen Katasters (1838). Die Spitalskapelle ist mit rotem Kreuz bezeichnet, an der Straße zwischen der St.-Nikolaus-Pfarrkirche am Marktplatz und der Burg (unten – © ČÚZK [Tschechisches Amt für Geodäsie und Kataster], Archiv).

Abb. 3: Konsekrationsurkunde des Hilfsbischofs Martin Göschl zur Weihe der Altäre und der Spitalskapelle der hl. Elisabeth am 22. August 1515 (© SOA [Staatliches Regionalarchiv] Třeboň).

Abb. 4: Urkunde vom 15. November 1515, in der das Einverständnis mit dem Spitalbau in Bor vom Bürgermeister, dem Stadtrat und der ganzen Stadtgemeinde von Bor für Heinrich von Schwanberg erteilt wurde (© SOA Třeboň).

Abb. 5: Bor u Tachova, mittelalterliches Spital (Nr.-Konskr. 289) mit der Kapelle der hl. Elisabeth (heute hl. Johannes d. T.); im Hintergrund der mittelalterliche Burgturm, Gesamtansicht von Nordwesten (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 6: Bor u Tachova, Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., Grundriss (Zeichnung Roman Lavička, 2020).

Abb. 7: Bor u Tachova, Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., Schnitt mit Ansicht der Nordwand (Zeichnung Roman Lavička, 2020).

Abb. 8: Bor u Tachova, Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., Schnitt, Blick nach Osten (Zeichnung Roman Lavička, 2020).

Abb. 9: Bor u Tachova, erste bekannte Abbildung der Stadt, 1536–1537; rechts vom Pfarrkirchenturm ist das hohe Dach der Spitalskapelle der hl. Elisabeth mit Dachreiter deutlich (Reisealbum des Pfalzgrafen Ottheinrich, © Universitätsbibliothek Würzburg, sign. Delin VI, 5, 30).

Abb. 10: Bor u Tachova, Vedute von F. B. Wernher, 1752; die schematisch dargestellte Spitalskapelle der hl. Elisabeth befindet sich im Raum vor der Pfarrkirchensüdfront (© NPÚ [Nationalinstitut für Denkmalpflege], Generaldirektion Prag, Fotosammlung, Sign. N026165).

Abb. 11: Bor u Tachova, ehemalige Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., Hauptfront, Ansicht von Nordwesten (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 12: Bor u Tachova, Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., östlicher Abschluss, Ansicht von Südosten (Foto Jan Gryc 1976, © NPÚ, ÚOP [Nationalinstitut für Denkmalpflege, Facharbeitsstätte] Plzeň, Fotosammlung, Neg. Nr. 99213).

Abb. 13: Bor u Tachova, ehemalige Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., Zellengewölbe, 1515–1518, Gesamtansicht (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 14: Bor u Tachova, ehemalige Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., Zellengewölbe, 1515–1518, Blick von der Orgelempore zu (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 15: Bor u Tachova, ehemalige Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., 1515–1518, Innenraum, Blick von Südwesten (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 16: Bor u Tachova, ehemalige Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., 1515–1518, Nordwand, der verblendete Durchgang ins Spital (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 17: Bor u Tachova, ehemalige Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., 1515–1518, Innenraum, Blick von Osten (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 18: Bor u Tachova, Schloss, Südflügel, Erdgeschoss, Zellengewölbe im Saal, 1510–1515 (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 19: Bor u Tachova, Schloss, Südflügel, Erdgeschoss, Zellengewölbe im Saal, 1510–1515 (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 20: Bor u Tachova, Schloss, Südflügel, 1. Obergeschoss, Vorhangbogen mit Putzfasche, 1510–1515 (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 21: Bor u Tachova, Schloss, Südflügel, 1. Obergeschoss. Die Vorhangbogen (1510–1515) beleuchteten den großen Saal neben der Kapelle aus der ursprünglich freien Hofseite (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 22: Bor u Tachova, Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., 1515–1518, Nordwand, der verblendete Durchgang ins Spital (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 23: Bor u Tachova, Schloss, Palais, Nordflügel, Erdgeschoss, Eingang an der Nordfassade nahe dem ehemaligen Tor, gegen 1515 (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 24: Kestřany (Bez. Písek), obere Feste, Südwestecke des Areals, Turm, Erdgeschoss, Hofeingang, 1515–1520 (Foto Roman Lavička, Dezember 2019).

Abb. 25: Bor u Tachova, ehemalige Spitalskapelle der hl. Elisabeth, heute des hl. Johannes d. T., 1515–1518, Gesamtansicht des Zellengewölbes (Foto Roman Lavička, Juni 2020).

Abb. 26: Kestřany, obere Feste, Kapelle im Nordostflügel, 1515–1520, Zellengewölbe (Foto Roman Lavička, Dezember 2019).